

Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského a jeho možné přesahy do současnosti

IRENA ATTLOVÁ

Teologická fakulta

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Kněžská 8

370 01 České Budějovice

attlova@tf.jcu.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2026.001>

ABSTRACT* **

This article deals with the analysis of selected parts of Thomas Aquinas's *Summa theologiae* that contain certain parts of his economic thinking and with the subsequent comparison of his economic thought with related fields of contemporary economic theory and economic life that is determined by inland legislation. The overlaps of Aquinas's economic thinking into the present times were found by the research process, among others in the area of price, consumer protection, restitution and profit. The absence of ethics in contemporary (positive) economics then contrasts sharply with the economic thinking of Thomas Aquinas.

* Tento článek vznikl na základě finanční podpory ze strany Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, a to v rámci grantového projektu GA JU 043/2024/H (řešitelka Ing. Irena Attlová, Ph.D.).

** Přímé citace jsou ponechány v doslovném znění včetně chyb.

1. ÚVOD

Dílo svatého Tomáše Akvinského je velmi rozsáhlé a zahrnuje širokou škálu tematických oblastí. Velká část současné odborné literatury, která se věnuje jeho myšlení, se zabývá převážně filosofickými a teologickými otázkami, zatímco ekonomickému myšlení Tomáše Akvinského bývá věnována mnohem menší pozornost. Jedná se totiž o oblast, která se z hlediska současné ekonomické teorie může jevit jako okrajová, zastaralá a nemající příliš co říci současné ekonomii.

Při studiu pramenů z doby antiky, ale i středověku, je možné narazit na celou řadu tvrzení, která jsou v dnešní době obecně považována za naprosto nepřijatelná, například některá Akvinského tvrzení o otrocích¹. V této perspektivě je tedy velmi zajímavé a možná

i mírně kontroverzní připustit, že jiná Akvinského tvrzení by naopak mohla mít platnost i v době současné, a že by dokonce mohla být tvrzeními vysoce aktuálními. Tento článek se proto zaměřuje na ekonomické myšlení Tomáše Akvinského a na jeho možné přesahy do současnosti.

Současností se v tomto článku rozumí období roku 2024, v jehož průběhu byla tato materie zpracovávána. Tuto skutečnost zdůrazňuji již úvodem proto, že od 1. 1. 2025 došlo k novelizaci řady právních norem, na jejichž obsah je v článku hojně odkazováno, včetně přímých citací (zejména se to týká cenové oblasti) a oddílu *Literatura*. Je-li tedy u legislativních pramenů v textu tohoto

¹ *slaves, who are a kind of property*“ (Aquinas 2007, 44).

článku uvedeno „v platném znění“, rozumí se tím znění citovaného zákona do 31. 12. 2024.

2. LITERÁRNÍ REŠERŠE

Tomáš Akvinský je jedním z nejvýznamnějších středověkých filosofů a teologů. Jeho dílo je pozoruhodně obsáhlé, co do šíře i hloubky rozvíjené problematiky, a proto v něm lze nalézt kromě celé škály filosofických a teologických problémů i témata ekonomicko-právní. Toto je velice významné, jelikož na Akvinského zpracování těchto témat nelze nahlížet izolovaně, ale je naopak nutné mít na zřeteli, že jsou smysluplnou součástí širší morálně-filosofické koncepce.

Tomáš Akvinský rozvíjel v *Sumě teologické* ekonomicko-právní témata zejména při pojednávání o spravedlnosti, kdy spojoval některé významné myšlenky Aristotelovy s rozvíjejícím se křesťanstvím. Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, zkoumané v tomto článku, vychází především z oblasti spravedlnosti v dobrovolné směně, která zahrnovala i koupi a prodej. Akvinský rozpracoval tzv. spravedlivou cenu (*iustum pretium*), ale věnoval se i k ní přidruženým soukromoprávním aspektům, tedy náhradě škody a ochraně spotřebitele (nazváno z dnešního pohledu, nikoliv slovy Tomáše Akvinského). Vyjádřil svůj postoj k obchodování a dosahování zisku a zaměřil se i na oblast půjčování peněz na úrok (lichvy). Právě zmíněné oblasti budou v tomto článku podrobeny zkoumání. Akvinský řešil i některá další témata, která jsou z pohledu ekonomické teorie zajímavá, jako například vlastnictví, bohatství

a lidskou práci; v tomto článku jim však z kapacitních důvodů již nemůže být dán prostor.

Je nutné předeslat, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského stojí většinou poněkud stranou zájmu ekonomů, ostatně jako většina předklasického ekonomického myšlení. Učencům, kteří rozvíjeli ekonomické myšlení před Adamem Smithem, je obecně dáván dosti malý prostor v ekonomických učebnicích, kde se lze s jejich dílem seznámit jen ve velmi malém rozsahu, pokud vůbec. Z česky psané ekonomické literatury se o Tomáši Akvinském zmiňují např. Sojka (2010), Volejníková (2005) či Koderová, Sojka a Havel (2008). Z česky psaných odborných článků, které by byly zaměřeny přímo na ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, se podařilo dohledat pouze práci Sedláčka (2001). V anglicky psané odborné literatuře je situace výrazně lepší a pramenů ke studiu Akvinského ekonomického myšlení lze nalézt mnoho, i když řada z nich se samozřejmě zaměřuje na Akvinského nejznámější témata, tedy spravedlivou cenu (*iustum pretium*) a půjčování peněz na úrok neboli lichvu, případně na soukromé vlastnictví (viz např. Monsalve 2014). Podle Januarda (2022, 1) se pojem „spravedlivé ceny“ vyskytuje v řadě Akvinského děl, celkem však devatenáctkrát, z toho jedenáctkrát v *Sumě teologické*². Přestože Tomáš Akvinský napsal i jiná díla, v nichž se částečně

2 „the term ‚just price‘ appears only nineteen-times in Aquinas’s autentic works (...). More occurences are found in the later works, with eleven mentions in the *Summa theologiae*“ (Januard 2022, 1).

věnuje ekonomickým záležitostem, *Suma teologická* představuje vzhledem ke zkoumané problematice dílo nejkomplexnější, a bude z něho proto pro účely tohoto článku vycházeno.

Je-li v tomto článku pozornost zaměřena na ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, je nutné zmínit, že ekonomie (jakožto věda v dnešním pojetí) za života Tomáše Akvinského neexistovala, její počátek je spojován až s 18. stoletím. To však nebránilo tomu, aby se učenci zabývali ekonomickými otázkami, jelikož ekonomický život je spojen s lidskou společností odnepaměti. Proto Tomáš Akvinský nerozvíjel abstraktní ekonomické teorie, nýbrž se zaměřoval na praktickou stránku věci, tj. na lidské konání, a do něho se pak snažil vnášet etický rozměr. Pojednává-li tento článek o ekonomickém myšlení Tomáše Akvinského, je nutné říci, že je to více myšlení o ekonomice nežli myšlení o ekonomii. I přesto však mají některé jeho myšlenky průnik do ekonomie, o čemž svědčí např. diskuse, jež se vedou v odborné literatuře o jeho spravedlivé ceně. Rovněž (ne)přítomnost takové veličiny, jakou je úrok, má pro ekonomickou teorii dalekosáhlé důsledky.

Řada ekonomů je přesvědčena o tom, že základní tržní mechanismy fungují v principu stejně v jakékoliv době, a přisuzuje jim v tomto ohledu jistou analogii k přírodním zákonům. Lze tedy předpokládat, že ani ve středověku tomu nebylo jinak, přestože tehdejší struktura společnosti a úroveň hospodářství samozřejmě ani zdaleka neodpovídaly současnému, v mnohém nepoměrně vyspělejšímu stavu. Například Bridbury

(1985), který ve své práci poměrně obšírně analyzoval fluktuaci cen obilí ve 13. století v Anglii, zkoumal, jaký vliv tehdy měly např. vzácnost (půdy), produktivita (práce), mzdové sazby či vykořisťování – s těmito pojmy hojně pracovala i ekonomická věda ve 20. století a tvoří nedílnou součást ekonomie dodnes. Přijmeme-li tedy tezi o určité nadčasovosti ekonomických zákonů, nic nebrání tomu, pokusit se analyzovat, jaké bylo ekonomické myšlení Tomáše Akvinského.

Již v počátku této snahy je důležité si uvědomit, že ekonomická oblast se vždy rozvíjí na bázi platné legislativy (samozřejmě s výjimkou šedé ekonomiky), a proto legislativní úprava do značné míry definuje a určuje fungování dané ekonomiky. Zde je nutné upozornit, že Akvinský ve své *Sumě teologické* nepopisoval tehdejší účinnou úpravu světských zákonů, tvořících pozitivní právo, ale zajímal jej tzv. zákon Boží (vztahující se k zákonu věčnému), z něhož se následně odvíjel zákon přirozený a od něho pak zákon lidský³, který by dnes mohl být označen za zákon pozitivní. Akvinský si byl jasně vědom toho, že právo světské se může značně lišit od práva církevního. A v textu se také snažil vysvětlit, proč jsou podle Božího zákona vyžadovány i věci, na které světské zákonodárství nepamatuje a jež netrestá: „*zákon lidský je dán lidu, v němž jsou mnozí nedostatečné ctnosti, nedává se však pouze ctnostným. A proto lidský zákon nemohl zakázat, cokoliv je proti ctnosti, nýbrž stačí mu, když zakazuje to, co rozbíjí spolužití lidí, a jiné*

3 Blíže o problematice zákonů v *Sumě teologické* viz Akvinský (2022b).

nechává jaksi dovolené, ne že je schvaluje, nýbrž že jich netrestá“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533). O lidském zákoně například v souvislosti s koupí a prodejem uvedl: „*Tak tedy nechává jaksi dovolené, neuvaluje trestu, jestliže bez podvodu prodavač svou věc zdraží nebo kupující laciněji koupí, není-li přílišný rozdíl. Neboť tehdy i lidský zákon nutí k náhradě, třebaž když někdo je oklamán nad polovinu spravedlivé ceny*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533). Jeho vnímání Božího zákona však bylo přísnější: „*zákon Boží nenechává beztrestným nic, co se přičí ctnosti. Proto podle Božího zákona se pokládá za nedovolené, jestliže v prodeji a kupu se nezachovává rovnost spravedlnosti*“⁴ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533).

Přesto se z jeho *Sumy teologické* můžeme dozvědět cenné informace o tehdejší pozitivní právní úpravě, konkrétně o tom, že za jeho života bylo podle světského (civilního) práva legální brát úroky: „*v lidských věcech je určována spravedlnost zákony občanskými. A podle nich je dovoleno brát úroky*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 arg. 3, 539). Dovolnost braní úroku podle tehdejšího civilního zákona pak Akvinský zdůvodnil takto: „*proto lidský zákon povolil úroky, ne že jim přiznává soulad se spravedlností, nýbrž aby se nebránilo užítu mnohých*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 3, 541). Je tím míněno např. to, že půjčka, byť byla úročena, představovala pro dlužníka východisko z určité nouze.

Pro hlubší pochopení analýzy provedené v tomto článku je nutné mít

alespoň základní znalost charakteru tehdejšího systému kontinentálního práva, majícího úzký vztah k právu římskému, neboť o souvislosti *Sumy teologické* s římským právem se zmiňuje odborná literatura (např. Cendejas Bueno 2021) a ve čtvrté části tohoto článku na základě vlastní výzkumné činnosti dokládám, že Tomáš Akvinský byl v řadě konkrétních případů znalý různých institutů římského práva.

Vývoj práva byl ve vrcholném středověku, stejně jako v mnoha dalších dějinných epochách v Evropě, velmi významně poznamenán recepcí⁵ římského práva. Tomuto fenoménu se věnuje řada odborné literatury. Profesor Kincl uvedl, že „*římské klasické i poklasické právo ovlivňovalo vývoj národních právních kultur ve středověku i v novověku a (...) silně zapůsobilo na evropské právní myšlení, praktické i teoretické*“ (Kincl 1990, 5). Pro účely tohoto článku je pak významný nejen vliv práva římského na právo středověké obecně, ale zejména pak na vývoj práva kanonického. Proto je nutné alespoň stručně zmínit genezi obojího tohoto práva a jejich základní charakteristické rysy.

5 Valentin Urfus však upozornil, že v případě Itálie se vlastně nejednalo o recepci, jelikož „*římské právo nepřestalo platit ve své původní vlasti – v Itálii – ani poté, co zanikl stát, který je vytvořil, starověká římská říše*“ (Kincl a Urfus 1990, 391). Také nelze opomenout, že právě v Itálii působili tzv. glosátoři, kteří studovali Justiníánská digesta a označovali je svými glosami. V Bologni pak došlo ke vzniku první „*středověké římskoprávní školy v Itálii*“ (tamtéž, 392), pro niž se také používá označení *Mos italicus* (tamtéž). Obojí je pro zkoumanou materii významné z toho důvodu, že právě v Itálii se Tomáš Akvinský narodil a prožil v ní významnou část svého života.

4 Výrazem „kup“ se v této větě míní „koupě“.

Nejstarším pramenem římského práva, jehož existence je známa, byl Zákon dvanácti desek (*Lex duodecim tabularum*) z 5. století př. n. l., který hojně upravoval právo procesní, rodinné, sousedské, dědické a trestní, obsahoval i právo správní a pouze ojediněle zahrnoval právo obligační (dle Kincl a Urfus 1990, 32). Jak bude uvedeno níže, právě obligační právo je pro oblast ekonomické směny i půjčování peněz na úrok stěžejní.

Pro vývoj v raném středověku bylo podstatné, že v 6. století n. l. byla shromážděna stará římská legislativa a došlo k sepsání tzv. Justiniánských digest, doprovázenému dalším kodifikačním úsilím císaře Justiniána (mj. *Codex Iustinianus*), pro které se postupem času vžilo označení *Corpus iuris civilis* (CIC). Toto dílo významně pomohlo zprostředkovat římské právo rodící se raně středověké společnosti. Svůj význam měl i Gratiánův dekret (*Decretum magistri Gratiani*), který byl sepsán ve 12. století a který stál v počátcích utváření práva kanonického, pozdějšího *Corpus iuris canonici*. Gratiánův dekret byl poměrně záhy nahrazen svou zkrácenou verzí, tzv. *Decretum abbreviatum*. Vzhledem k materii zkoumané v tomto článku je významné, že *Decretum abbreviatum* zakazovalo křesťanským věřícím brát úrok, neboť dávalo zamítavou odpověď na otázku, „*zda je duchovním či laikům dovoleno brát úroky*“, a úrokem bylo, „*přijme-li se něco nad to, co bylo půjčeno*“ (*Decretum abbreviatum*, 2. část, 14. kauza in Hrdina 2007, 48). V porovnání s tím římské právo běžně s úrokem za vypůjčené peníze pracovalo⁶, přičemž výše úrokové sazby se samozřejmě v různých obdobích lišila. Kincl

a Urfus (1990, 280) uvádějí výši „8 % při pohledávkách obchodníků“ a výši „12 % při námořním pojištění“, Groh (1937, 79) uvádí, že průměrný úrok za císařství byl 4–6 %, přičemž „za jistých okolností se nepokládal ani 15% úrok ještě za lichvu“, zatímco v 6. stol. n. l. byly úroky průměrně „5%–6% při osobních půjčkách, asi 8% při půjčkách obchodních a 12½% při úvěrech pro obchod námořní“ (tamtéž).

Při porovnání právě uvedené starořímské a středověké úpravy v oblasti půjčování peněz na úrok lze spatřovat značnou diskontinuitu, jejíž příčinu lze dále analyzovat. Je více než pravděpodobné, že tato oblast byla postupně upravována pod vlivem Písma svatého, které k problematice půjčování na úrok hovoří hned na několika místech.

Ve Starém zákoně je to předně kniha Druhá Mojžíšova (Bible 2006, Exodus 22, 24), kde stojí: „*Jestliže půjčíš stříbro někomu z mého lidu, zchudlému, který je s tebou, nebudeš se k němu chovat jako lichvář, neuložíš mu úrok.*“ Je zjevné, že zákaz zde uvedený není absolutní, neboť implicitně dovoluje při zápůjčce stříbra úrok účtovat, a to tehdy, je-li dlužníkem osoba, která nevyhovuje určení „z mého lidu“. Starozákonních, tedy křesťanských Pět knih Mojžíšových chronologicky vychází z Tóry, tudíž původně se jednalo o příkazy a zákazy v rámci judaismu, kde Hospodinovým lidem byli míněni Izraelité. V obdobném duchu lze citovat i knihu Třetí Mojžíšovu: „*Když tvůj bratr zchudne a nebude moci vedle tebe obstát, ujmeš se ho jako hosta a přistěhovalce a bude žít s tebou. Nebudeš od něho*

6 S výjimkou zákona zvaného *Lex Genucia*, který úroky zakazoval (viz Kincl a Urfus 1990, 280).

brát lichvářský úrok, ale budeš se bát svého Boha. Tvůj bratr bude žít s tebou. Své stříbro mu nepůjčuj lichvářsky, na poskytované potravě nechtěj vydělávat“ (Bible 2006, Leviticus 25, 35–37). A podobně hovoří také kniha Pátá Mojžíšova: „Svému bratru nebudeš půjčovat na úrok, na žádný úrok ani za stříbro ani za pokrm ani za cokoli, co se půjčuje na úrok. Cizinci můžeš půjčovat na úrok, ale svému bratru na úrok půjčovat nesmíš“ (Bible 2006, Deuteronomium 23, 20–21). V tomto kontextu je nutné poukázat na to, že samozřejmě záleží na tom, kdo se skrývá pod výrazy „bratr“ a „cizinec“, jelikož „bratr“ je zde postaven do protikladu k „cizinci“. Bude tedy jistě věcí výkladu, zda je zde cizincem zamýšlena osoba jiné národnosti či jiné víry, když perspektiva křesťanství a judaismu je poněkud odlišná. Zatímco perspektiva judaismu je z citovaných pasáží poměrně dobře zřejmá, při vysvětlení křesťanské perspektivy tehdejšího pojetí lichvy se lze setkat s určitou nejednoznačností. Zmiňuji zde citaci Bernarda z Pavie (Bernardus Papiensis), kterou uvádí autor Lea (1894, 358, překlad vlastní): „Lichva mohla být po právu vymáhána od nepřítele, takového, kterého byste mohli zabít, jako je Saracén, lichvářské nebylo ani získat nájemné za pronajmutí koně, ani nájemné za dům“⁷, když podle Klimeše (2002, 686) pojem Saracén znamenal „středověký název Arabů při Středozezemním moři; vůbec název muslimů“. Pro porovnání přístupu

Tomáše Akvinského je možné poukázat na text knihy Páté Mojžíšovy, v níž stojí: „Budeš půjčovat mnohým pronárodům, ale sám si nebudeš muset půjčovat“ (Bible 2006, Deuteronomium 28, 12) – tuto pasáž totiž Akvinský citoval v *Sumě teologické*⁸ a následně k ní uvedl: „Židům bylo zakázáno přijímati úrok od bratří svých, totiž Židů, čímž se dává rozuměti, že brátí úrok od kteréhokoliv člověka jest jednoduše zlo. Máme totiž každého člověka míti za bližního a bratra“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 2, 540). Smysl, který v citovaném textu spatřoval Tomáš Akvinský, je velmi jednoznačný, ale také mnohem rigoróznější než uvedená perspektiva Bernarda z Pavie. Navíc je nutné zmínit i Akvinského obecnější přístup k uvedeným deuteronomickým zákazům (nejenom lichvy), neboť uvedl: „třebaže nikdo není vázán k zachování soudcovského příkazu starozákonního po příchodu Kristově, (...) může se přece totéž nebo podobné ustanoviti v lidském zákoně“⁹ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 3 ad 1, 447). To je důležité, protože v Novém zákoně se pasáže o lichvě nevyskytují¹⁰. Jak navíc vyplývá z uvedené citace, Akvinský si byl vědom, že právo světské a náboženské se od sebe mohou lišit. Tolik tedy k základnímu rámci zkoumané problematiky.

Jelikož tento článek stojí na komparaci ekonomického myšlení Tomáše

7 „Usury could lawfully be exacted from an enemy, one whom you might slay, like a Saracen, nor was it usurious to obtain hire for a horse or rent for a house“ (Bernardi Papiensis Summae, Lib. V. Tit. XV, §§4. 5. In Lea 1894, 358).

8 Viz Akvinský (1940, II-II q. 78 a. 1 arg. 2, 539).

9 Problematika „soudních příkázání“ je vzhledem ke zkoumané materii okrajová a nebude tedy dále rozvíjena. Blíže viz Akvinský (2022a, Otázka 104, Článek 3, Odpověď, 190).

10 Lze pouze v obecné rovině vzpomenout slova „půjčujte a nic nečekejte zpět“ (viz Bible 2006, Nový zákon, Lukáš 6, 35).

Akvinského nejen se současnou ekonomickou teorií, ale i se současnou tuzemskou právní úpravou, je nutné dále provést základní exkurs do současné platné a účinné legislativy, upravující v České republice zkoumanou problematiku – tedy oblast podnikání, směny, půjčování peněz na úrok a lichvy.

Současná právní úprava těchto oblastí doznala značných změn během transformačního procesu po roce 1989, v němž do té doby po několik desetiletí centrálně plánované národní hospodářství počalo přecházet v tržní ekonomiku založenou na svobodném a volném fungování trhu. Tyto změny se nutně musely odrazit nejen v důkladné revizi do té doby platné legislativy, ale zejména si vyžádaly legislativu novou. Mezi nově vznikajícími právními normami vztahujícími se k oblasti podnikání se objevil zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník. Tento zákon upravoval celou řadu oblastí¹¹. Co je důležité pro v článku řešenou problematiku, upravoval i účast právních subjektů, tzv. „soutěžitelů“, jimiž chápal fyzické i právnické osoby, na hospodářské soutěži (zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 41–43) a pamatoval i na „nedovolené omezování hospodářské soutěže“¹². V této souvislosti definoval tzv. „nekalou soutěž“, jíž se rozumělo „jednání v hospodářské soutěži nebo v hospodářském styku, které je v rozporu s dobrými mravy soutěže a je způsobilé přivodit újmu jiným soutěžitelům, spotřebitelům nebo dalším

zákazníkům“¹³, s jasným dovětkem, že „nekalá soutěž se zakazuje“¹⁴. Během své účinnosti byl tento zákon změněn celou řadou novel a nakonec byl u nás k 1. 1. 2014 zrušen a nahrazen zákonem novým – tuto oblast v současné době upravuje zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění¹⁵, (dále jen občanský zákoník). Zde nalezneme text, který zní podobně, přesto ne zcela stejně: „Kdo se dostane v hospodářském styku do rozporu s dobrými mravy soutěže jednáním způsobilým přivodit újmu jiným soutěžitelům nebo zákazníkům, dopustí se nekalé soutěže. Nekalá soutěž se zakazuje.“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, oddíl 2, § 2976 odst. 1). Zákonodárce tak v obou právě citovaných textech akcentuje „dobré mravy“ hospodářské soutěže a zamýšlí chránit zmíněné právní subjekty před vznikem újmy. V tomto lze spatřovat podobnost s hodnotovou orientací Tomáše Akvinského, který apeloval na to, aby obě strany vstupující na trhu do hospodářského styku získaly stejně, tedy aby jedna strana nezískala výhodu na úkor strany druhé a aby této druhé straně nebyla způsobena újma stranou první (více v oddíle 4.3 tohoto článku).

Obdobně lze konstatovat, že byla-li problematika půjčování peněz na úrok aktuální ve vrcholném středověku, nejínak je tomu i dnes. Svědčí o tom statistika týkající se zadlužení českých

11 Mj. definoval podnikání (zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 2) i neoprávněné podnikání (tamtéž, § 3).

12 Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 42.

13 Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 44 odst. 1.

14 Tamtéž.

15 Tento zákon je po více než deseti letech své účinnosti stále ještě označován jako tzv. „nový“ občanský zákoník.

domácností. Fialová a Myslíková (2023, 2) uvádějí, že v roce 2021 dosahoval dluh českých domácností „34 % hrubého domácího produktu“, přičemž stran domácností celku 27 států Evropské unie hovoří dokonce o průměru ve výši 58 %. Také čísla o výši vyhlášených osobních bankrotů hovoří jasnou řečí – podle webových stránek společnosti CRIF – Czech Credit Bureau, a. s. (2024), informující o stavu k 31. listopadu 2024, za uplynulých jedenáct měsíců roku 2024 „bylo v České republice vyhlášeno 12 535 osobních bankrotů“, což je „o 5 % více než ve stejném období loni“. Není tedy pochyb o tom, že existence lichvy není záležitostí minulosti, nýbrž je aktuální i dnes.

A podobně můžeme uvažovat také o možné aktuálnosti některých částí ekonomického myšlení Tomáše Akvinského. Jeho *Suma teologická* měla silný vliv na další vývoj filosofického a teologického myšlení, byla hojně studována (velkou zásluhu na tom měl Francisco de Vitoria, který na Salamanské univerzitě ustanovil za učebnici právě *Sumu teologickou* Tomáše Akvinského namísto tehdejších *Libri Quattuor Sententiarum* Petra Lombardského¹⁶), ale také komentována¹⁷. Význam Akvinského *Sumy teologické* je nesporný i pro další vývoj ekonomického myšlení, a to právě i díky de Vitoriovi, který napsal komentář mj. k 57–79 kvestii části *Secunda Secundae*

*Sumy teologické*¹⁸. Velkou renesanci myšlenkového odkazu Tomáše Akvinského přinesl i rozkvět novotomismu na přelomu 19. a 20. století, podpořený vydáním encykliky *Aeterni patris* papežem Lvem XIII. Na učení Tomáše Akvinského je pak odkazováno i v dokumentech druhého vatikánského koncilu, např. v konstituci *Gaudium et spes*, kde je pojednáváno o užívání statků lidmi¹⁹.

3. METODOLOGIE A METODIKA

Výzkumná otázka v tomto článku směřuje ke zkoumání toho, jaké bylo ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, zda existují přesahy jeho ekonomického myšlení do současnosti, popř. jaké tyto přesahy jsou a kde je lze nalézt.

Při zkoumání ekonomického myšlení Tomáše Akvinského je v tomto článku vycházeno takřka výhradně z druhé části druhého dílu jeho *Sumy teologické*, tzv. *Secunda secundae*. Je tak učiněno proto, že Akvinského poznatky v rámci tohoto jednoho díla jsou v ucelené formě a je mezi nimi možné nalézt určitou propojenost a kompaktnost, která by nemusela být zachována při současném využití vícera jeho děl.

Pro tento účel je v textu článku pracováno s bilingvním, česko-latinským vydáním (Akvinský 1940), jelikož moderní překlad analyzovaných kvestií v době výzkumných prací na tomto článku dosud nebyl vydán. Citovaný text proto může místy působit z hlediska

16 „Vitoria renewed theological teaching in the University of Salamanca after establishing Thomas Aquinas's *Summa Theologica* (STh) as the reference textbook rather than Peter Lombard's *Libri Quattuor Sententiarum*“ (Cendejas Bueno 2021, 1).

17 Např. Františkem Suárezem (viz Heider 2009, 38).

18 Viz Cendejas Bueno (2021, 2).

19 Viz *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, 1995, článek 69, 243.

českého jazyka poněkud archaicky²⁰. Velkou výhodou citovaného vydání je však možnost rychlé a přehledné komparace obou jazykových verzí, jíž je často zapotřebí. Význam Akvinským použitých latinských výrazů byl pak mnohdy dohledáván ve slovnících, jelikož české ekvivalenty jsou promýšleny s ohledem na kontext.

Výběr jednotlivých ekonomických oblastí musel být zúžen tak, aby spolu tyto oblasti tvořily alespoň z nějakého hlediska ucelenou problematiku. Proto byly zvoleny oblasti související s dobrovolnou směnou. Vybrané části uvedeného Akvinského textu jsou podrobeny analýze a důraz je kladen zejména na všímání si záležitostí, které by mohly mít souvislost či průnik do dnešní doby, při vědomí toho, že je značně obtížné pokoušet se vzájemně porovnávat problematiku, kterou od sebe dělí bezmála osm století. Jednotlivé aspekty Akvinského ekonomického myšlení pak jsou komparovány s vybranými souvztažnými oblastmi ekonomické teorie, ale i s vybranými souvztažnými aktuálními českými právními normami, které legislativně upravují adekvátní oblasti hospodářského života v České republice. Jedná se o již zmíněný občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb., v platném znění), ale i některé další zákony, zejména zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění, zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku,

v platném znění a zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění. Zjištěné poznatky jsou syntetizovány a formulovány do podoby výstupů a závěrů, z nichž některé jsou krátce, s ohledem na rozsah tohoto článku, diskutovány s odbornou literaturou.

4. EKONOMICKÉ MYŠLENÍ V SUMĚ TEOLOGICKÉ SVATÉHO TOMÁŠE AKVINSKÉHO

Ekonomická témata, jež jsou zpracována v tomto článku, Akvinský rozvíjel v rámci svého výkladu o ctnosti spravedlnosti, na kterou se zaměřují vybrané kvestie²¹ *Secunda secundae* jeho *Sumy teologické*. V obecné rovině Akvinský uvedl, že „spravedlnost je zběhlost, podle níž někdo stálou a ustavičnou vůlí uděluje každému jeho právo“ (Akvinský 1940, II-II q. 58 a. 1 co., 410). Jedním z charakteristických rysů spravedlnosti pak je, že se vždy týká vztahovosti „jednoho člověka k druhému“ a je založena na rovnosti²² (*aequalitas*)²³. Akvinský doslova uvedl: „Pojem spravedlnosti (...) záleží v tom, že se druhému dává, co je mu povinno podle rovnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 80 co., 553); českému výrazu „je povinno“ v latinské verzi citovaného textu odpovídá výraz „*debetur*“ (tamtéž). V rámci spravedlnosti jsou tedy u Akvinského klíčové dva pojmy: rovné

20 Lze vzpomenout Kreefta (1990, s. 19, překlad vlastní), který ve své knize použil starého dominikánského překladu z roku 1920, přičemž k tomu uvedl: „Doufám, že moderní čtenář je formální doslovností překladu a staromódní interpunkcí spíše okouzlen než obtěžován“.

21 Zejm. kvestie 57 a následující (viz Akvinský 1940, q. 57, 404 a násl.).

22 Viz Akvinský (1940, II-II q. 58 a. 2 co., 412).

23 Gredt (2009, 546) uvádí výraz *ad aequalitatem*, který v českém překladu citované knihy zní „podle rovnosti“, a vysvětluje, že tento výraz „znamená, že mezi tím, co se poskytuje, a tím, co je za to poskytováno, existuje rovnost“.

(*aequalum*) a *povinné (debitum)*²⁴. Toto povinné pak Akvinský vymezil dvoje: tzv. „povinné zákonné“ (*debitum legale*) a tzv. „povinné mravní“ (*debitum morale*), když dále uvedl: „*povinné zákonné je právě to; k jehož poskytnutí je někdo nucen zákonem: a takového povinného vlastně dbá spravedlnost, která je hlavní ctností. Povinné pak mravní je, k čemu je někdo povinen z počestnosti ctností*“ (Akvinský 1940, II-II q. 80 co., 553). V pojetí Tomáše Akvinského je spravedlnost jednou ze základních ctností v lidském životě, která nejen že se promítá také do ekonomického života člověka, ale je v něm dokonce vyžadována. V souladu se zásadou postupování od obecného ke zvláštnímu je v této části článku tedy nejprve rozvíjena oblast spravedlnosti v dobrovolné směně a až poté jsou rozvíjeny specifické ekonomické oblasti.

4.1 SPRAVEDLNOST V DOBROVOLNÉ SMĚNĚ

Spravedlnost je ve filosoficko-teologickém pojetí Tomáše Akvinského považována za ctnost, která se projevuje ve vztahu k druhému. A ekonomická směna již ze své podstaty může existovat jen vzhledem k druhému subjektu (či druhým subjektům), neboť člověk sám si nemůže své věci vyměňovat či je směňovat se sebou samým. Neboli jak

uvedl Akvinský (1940, II-II q. 141 a. 8 co., 925) „*spravedlnost spočívá ve směnách, jež jsou k druhému*“. Ekonomická směna pak podle Akvinského obecně patří mezi výměny²⁵: „*ve výměnách se dává něco nějaké soukromé osobě za věc, která byla přijata, jak je zvláště patrné v kupu a prodeji, v nichž nejdříve nalézáme pojem výměny*“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 439).

Akvinský se však neomezoval na samotnou směnu ekonomických subjektů na trhu, ale nespouštěl ze zřetele širší celospolečenské hledisko. Vnímál, že spravedlnost jako taková byla „*zařizována ke společnému dobru*“, tzv. *bonum commune* (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 arg. 1, 437). V souladu s Aristotelem pak napsal, že „*dobro množství je božstější než dobro jednoho*“ (Akvinský 1940, II-II q. 141 a. 8 co., 925), a dále uvedl: „*čím nějaká ctnost náleží více dobru množství, tím je lepší. Spravedlnost (...) a statečnost náležejí více k dobru množství než mírnost*“ (tamtéž). Je-li v tomto článku pozornost zaměřena na zjišťování možných přesahů ekonomického myšlení Tomáše Akvinského, je nutné zmínit, že v tomto ohledu přístup Akvinského ostře kontrastuje se současnou ekonomickou teorií, která akcentuje metodologický individualismus. Spotřebitel, který je jedním ze základních tržních subjektů (viz např. Macáková a kol. 2007, 29) a zároveň je stěžejním aktérem ekonomického života, totiž stojí v ekonomické teorii na konceptu označovaném jako

24 Tyto pojmy hrají u Akvinského důležitou roli i při posuzování ctností připojených ke spravedlnosti (tzv. „*působnostních částí spravedlnosti*“ – viz Akvinský 1940, II-II q. 80 pr., 552), jelikož uvedl: „*Dvojmo (...) nějaká ctnost, jsoucí ke druhému, nedosahuje pojmu spravedlnosti: a to jedním způsobem, pokud nedosahuje pojmu rovnosti, druhým způsobem, pokud nedosahuje pojmu povinného*“ (Akvinský 1940, II-II q. 80 co., 553).

25 Směnu Akvinský označuje termínem *commutatio*, výměnu pak termínem *communicatio* (ten má však jinde v textu i další významy).

*Homo oeconomicus*²⁶, je přísně racionální a jeho cílem je maximalizovat svůj užitek²⁷. Má tedy na zřeteli svůj vlastní užitek, nikoliv společné dobro.

Akvinský rozdělil ctnost spravedlnosti na několik částí. Pro zde řešenou problematiku jsou důležité části tzv. podmětné neboli subjektivní. Jedná se vlastně o druhy spravedlnosti²⁸, jimiž jsou spravedlnost podílná a spravedlnost směnná²⁹. Rozlišují se na základě dvou druhů vztahů. Vztahu celku ke svým částem se týká spravedlnost podílná, zatímco vztahu dvou částí k sobě samým se zabývá spravedlnost směnná. Spravedlnost směnná (*iustitia commutativa*) je řízena vztahem „části k části, jemuž je podobný vztah jedné soukromé osoby k druhé“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 co., 438). Spravedlnost podílná (*iustitia distributiva*), pak „rozděluje společné podle poměrnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 co., 438) a týká se „rozdělování obecných dober“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 ad 1, 438), tedy toho, „co je obecné jednotlivým osobám“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 co., 438). Takováto rozdělovací pravomoc však podle Akvinského „náleží pouze vládci společných dober“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 ad 3, 438).

V souladu s aristotelskou tradicí zachovávání určitého středu u ctností se Akvinský zaměřuje na hledání středu u spravedlnosti směnné a podílné. V obecné rovině doporučuje zachovávat umírněnost³⁰, konkrétněji pak hovoří o aritmetické a geometrické poměrnosti, pomocí kterých se nalézá zmíněný střed u spravedlnosti směnné a podílné³¹. U spravedlnosti směnné se uplatňuje princip aritmetický, neboť zde „nastává rovnost podle aritmetického středu, který se běře podle rovného přesahu velikosti, jako pět je střed mezi šesti a čtyřmi“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 440). Tento princip Akvinský vysvětlil na příkladu dvou osob: „jestliže (...) oba na počátku měli pět, a jeden z nich vzal jedno z toho, co je druhého; (...) bude (...) spravedlnost, jestliže budou uvedeni do středu, že bude vzato jedno z toho, kdo má šest a dáno tomu, kdo má čtyři; tak totiž oba budou mít pět, což je střed“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 440). Zde je jasně uvedené, že si byl Tomáš Akvinský vědom principu ekvivalence ve směně³², neboť uvedl, že „u spravedlnosti směnné se uvažuje především rovnost věcí“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 3, 533)³³, a jinde

26 Ekonomové tento pojem také nezřídka používají ve formě „*Homo Economicus*“ (tedy nikoliv *oeconomicus*) – viz např. Thaler (2000).

27 Viz např. Macáková a kol. (2009, 11).

28 Obdobně uvádí u prozíravosti T. Machula ve svém překladu, že „*Subjektivními částmi ctnosti jsou její různé druhy*“ (Akvinský 2020, 68). Gredt (2009, 546) hovoří v této souvislosti o tzv. podřazených druzích spravedlnosti.

29 „*Nejprve o jejích částech podmětných, což jsou druhy spravedlnosti, totiž podílná a směnná*“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 pr., 437).

30 Viz Akvinský (1940, II-II q. 61 a. 1 ad 1, 438).

31 S využitím Aristotela uvedl, že „*ve spravedlnosti podílné se běře střed podle geometrické poměrnosti, u směnné však podle aritmetické*“ (Akvinský 1940, q. 61 a. 2 s. c., 439).

32 Tento poznatek je v souladu s odbornou literaturou – např. Koderová, Sojka a Havel (2008, 15) o Tomáši Akvinském uvádějí, že „*od Aristotela převzal princip ekvivalence směny*“.

33 Akvinský také zastával názor, že u spravedlnosti podílné záleží na „*poměru věcí k osobám*“, což je zde (opět s využitím Aristotela) Akvinským označováno jako „*geometrická*“.

v textu zmiňuje, že střed se bere „*podle rovnosti odměny*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 442). U spravedlnosti podílné se podle Tomáše Akvinského „*neběře rovnost podle poměru věci k věci, (...) nýbrž podle poměrnosti věci k osobám*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 4 co., 443). Jelikož se však podílná spravedlnost nevztahuje k ekonomické směně, ale týká se spíše přerozdělovacího procesu, nebude zde geometrická poměrnost dále rozvíjena.

Směna pak u Akvinského patří mezi dobrovolné výměny (tzv. *voluntariae commutationes*³⁴). Adjektivum „*dobrovolná*“, tedy „*voluntarius*“, vychází ze slova „*voluntas*“, což jest „*vůle*“ či také „*přání*“ (viz Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 572). Zcela explicitně je zde tedy obsažen rozměr dobrovolnosti, vycházející ze svobodné vůle člověka participujícího na směně (dnes bychom jej podle soudobé ekonomické teorie označili za *ekonomického agenta*, případně *ekonomického aktéra*). Toto je dle mého názoru důležitý aspekt, který vnášel do tehdejšího ekonomického života mravní rozměr³⁵ a chránil obě strany vstupující do směny, kupujícího i prodávajícího. Podobnou ochranu lze nalézt i dnes, neboť jak bude rozvedeno dále v tomto článku³⁶, zneužití „*něčí rozumové slabosti, tísně, nezkušenosti, lehkomyšlnosti nebo něčího rozrušení*“³⁷,

poměrovost“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 439).

34 Viz Akvinický (1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441).

35 Podle širší tradice použití svobodné vůle člověka jej zároveň činilo za vykonaný čin morálně zodpovědným.

36 Konkrétně v části 4.5 *Lichva*.

37 Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění, § 218 odst. 1.

které vede k určitému, blíže specifikovanému plnění, je podle současné legislativy trestným činem lichvy a mimo to může zakládat neplatnost smlouvy dle níže³⁸ citovaného ustanovení soukromého práva.

Dobrovolné výměny se podle Akvinského dějí tehdy, „*když někdo dobrovolně přenáší svou věc na druhého*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441), ale ctnosti spravedlnosti se týkají jen tehdy, „*pokud je tu něco z pojmu povinnosti*“ (tamtéž). Aby se tedy mohlo jednat o spravedlnost dobrovolné výměny, musí být zároveň přítomny dvě podmínky: osobní vlastnictví věci (osoba přenáší „*rem suam*“, tedy „*svou věc*“³⁹) a existence povinnosti (označené termínem „*debitum*“⁴⁰). Pak Akvinický uvádí tři způsoby, kdy k tomu dochází: „*jedním způsobem, když někdo přenáší svou věc jednoduše na druhého jako odměnu za jinou věc, jako (...) při prodeji a kupu*“⁴¹ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441). Ekonomická směna je tedy hned tímto prvním případem. Způsob druhý nastává, „*když někdo dává věc druhému, dovoluje mu užívání věci s povinností vrátiti věc. A jestliže přenáší na druhého zdarma užívání věci, nazývá se to užívání plodu, u věcí, které něco plodí; nebo půjčka nebo zápůjčka, u věcí, které neplodí, jako jsou peníze, nádoby a podobná*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441–442). Toto vymezení je důležité, protože je klíčo-

38 Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1796.

39 Akvinický (1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441).

40 Akvinický (1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441). Více o pojmu *debitum* viz výše, na začátku 4. části článku.

41 Oním „*kupem*“ se zde opět rozumí koupě.

vé i pro rozlišení lichvy, jak bude blíže rozvedeno v části 4.5 tohoto článku. A konečně třetí způsob nastává, když „někdo dává svou věc, aby se vrátila, ne kvůli užívání, nýbrž buď kvůli zachování, jak je tomu u úschovy, neb kvůli závazku“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 442). Akvinský zde vyjmenoval řadu právních institutů, o kterých psal již Aristoteles⁴², které znalo právo římské a na které pamatuje současný právní řád České republiky (bude rozvedeno níže).

Problematiku spravedlnosti v dobrovolné směně pak Akvinský podrobněji rozvíjí v 77. kvestii, jež je nazvaná „O podvodnosti, která se páchá v kupech a prodejích“⁴³ (Akvinský 1940, II-II q. 77, 531). Akvinský se zde zaměřuje na jednání, které spravedlnosti odporuje, řečeno dnešními slovy, v oblasti směny na trhu. Již v první větě zmíněné kvestie uvádí, že svou pozornost zaměřuje na hříchy, provinění či přečiny (podle toho, jaký výraz je zvolen v kontextu dle překladu výrazu „*de peccatis*“, když český překlad v citovaném pramenu uvádí výraz „hříchy“ – viz Akvinský 1940, II-II q. 77 pr., 531), a specifikuje, že se jedná o hříchy, k nimž dochází „při dobrovolných směnách“, tedy „*circa voluntarias commutationes*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 pr., 531). Těmito hříchy jsou tzv. „podvodnost, jež se páchá v kupech a prodejích“

(tedy *fraudulentia*), úrok při půjčování (neboli *usura*), loupež (*rapina*) a krádež (*furtum*)⁴⁴. První zmíněný hřích, tedy ona „podvodnost páchaná v kupech a prodejích“ je dále v tomto článku rozvíjena v oddíle 4.3 *Soukromoprávní aspekty – ochrana spotřebitele, újma a náhrada škody*, neboť dnes by primárně mohla být přiřazena právě pod oblast ochrany spotřebitele. Druhý zmíněný hřích, tedy úrok při půjčování, pak bude blíže rozveden v oddíle 4.5 *Lichva*.

4.2 SPRAVEDLIVÁ CENA (*IUSTUM PRETIUM*), HODNOTA A UŽITEK

Nyní bude analyzována část Akvinského *Sumy teologické*, z níž vychází problematika spravedlivé ceny (*iustum pretium*). Také zde je důležité, že Akvinský koupí a prodej řadil mezi dobrovolné směny⁴⁵, tudíž se zde nezabývá situacemi, kdy by jeden z participantů směny kupoval či prodával pod nátlakem či z jiného donucujícího důvodu.

Jak bylo řečeno, Akvinský do oblasti dobrovolné směny promítá ctnost spravedlnosti, a proto i cena, při níž ke směně dochází, by podle něho měla být cenou spravedlivou. A proto se v 77. kvestii *Sumy teologické* nejprve zaobírá tím, „zda někdo může dovolně prodati věc dražší, než

42 Již Aristoteles vymezil dvojí druh směny, tedy směnu dobrovolnou a nedobrovolnou, když pod směnu dobrovolnou spadaly „prodej, koupě, půjčka, zástava, užívání, uschování, nájem“ (Aristoteles 2013, 5. 5. 1131a2–5, 116).

43 Blíže o této kvestii bude pojednáno v oddíle 4.3. *Soukromoprávní aspekty – ochrana spotřebitele, újma a náhrada škody* tohoto článku.

44 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 pr., 531–532).

45 „Jsou mnohé jiné dobrovolné směny mimo kup a prodej“ (Akvinský 1940, II-II q. 100 a. 1 arg. 5, 700–701) neboli „*multae aliae sunt voluntariae commutationes praeter emptio-nem et venditionem*“ (tamtéž, 701). Akvinský tedy použil výrazy „*emptio*“ (koupě) a „*venditio*“ (prodej). O obou těchto pojmech bude pojednáno dále v této části článku.

stojí⁴⁶ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1., 532). Nad rámec toho, co bude o klamavém konání uvedeno v části 4.3 tohoto článku, podle Akvinského dochází ke vzájemnému klamání kupujícího a prodávajícího ve dvou případech – a to tehdy, „když prodáváč dráže prodává věc, než stojí“, a když „kupec (...) kupuje laciněji, než stojí“ (obě citace viz Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 arg. 1, 532). Co však znamená ono „kolik věc stojí“ a kým (čím) je to utvářeno? Akvinský bohužel v *Sumě teologické* neposkytuje jasnou definici *spravedlivé ceny*, ani žádnou informaci o tom, jak a případně kým byla tato cena utvářena. Proto zde bude tento výraz podroben vlastní výzkumné činnosti a s využitím jazykových slovníků bude zjišťován možný význam spojení *iustum pretium*. Slovo *pretium* může mít význam „kupní cena“ či „cena“ vůbec (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 988), když stejný pramen poukazuje na předpokládaný původ slova od výrazů „*pretios*“ a „*preti*“, a dodává, že ve speciálním užití mohou mít tyto výrazy význam „něco dávané za něco“⁴⁷ (tamtéž, při tomto citování byl využit „*Seznam zkratků*“ – Pražák, Novotný a Sedláček 1925, V, X a XI). Také se

z tohoto pramenu lze dozvědět, že výraz *pretium* může znamenat „peníze za něco dávané i vůbec“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 988). Takovýto význam latinského slova *pretium* dává, vzhledem k Akvinského pojmu *iustum pretium*, poměrně dobrý smysl.

Situaci by však, z hlediska dnešní ekonomické teorie, mohly komplikovat další významy slova *pretium*, které nabízejí slovníky. *Pretium* totiž může být také přeloženo slovem „hodnota“ (Quitt a Kucharský 2017, 134), ale i slovy „zisk, (...) výdělek“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 988). Jak je však uvedeno dále, v oddíle 4.4 tohoto článku, když Tomáš Akvinský hovořil o *zisku*, používal k tomu latinského výrazu *lucrum*. Výraz *hodnota* se také nejeví jako adekvátní, jelikož na jiném místě Akvinský hovoří o hodnotě věci a používá pro ni latinského pojmu „*valor*“⁴⁸. Ze slovníků však lze vyčíst i určitá konkrétní slovní spojení, jako např. „*pretium affectionis*“, které je citovanými autory přeloženo jako „cena zvláštní záliby (koupěčtivého)“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 409), či výraz „(ná)kupní cena“, který je přeložen jako „*pretium emptionis*“ (Quitt a Kucharský 2017, 43), a konečně i výraz, který nás zajímá nejvíce: „*pretium iustum*“, který dle Quitta a Kucharského (2017, 529 a srov. tamtéž, 43) znamená „*přiměřená cena*“.

Tím se dostáváme k výrazu *iustum*, jenž, coby adjektivum, bývá tradičně překládán jako „spravedlivé“, nese však i další významy: „*po právu (jsoucí), (...) odůvodněný, správný, slušný, (...)*

46 V latinské verzi text zní: „*Utrum liceat aliquid vendere plus quam valeat*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1, 532). Zde použité slovo *valere* může být přeloženo jako „o *mincích platit*“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 1270).

47 Je-li v tomto oddíle text označen menší velikostí písma, je to tím, že je takto text uveden v citovaném pramenu. Jedná se o obvyklou praxi v jazykových slovnících, jejíž zdůvodnění nabízejí např. Poldauf, Caha, Kopecká a Krámský (1994, předmluva, 5): „*Menším typem jsou tištěny údaje o významové stránce ekvivalentů (...). Tyto údaje buď do vlastního překladu nepatří, nebo sice při překladu použitelné jsou, ale jsou nadbytečné*“.

48 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533).

zasloužený, (...) řádný, právoplatný“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Witichová a Zelinka 2016, 303). Lze nalézt také substantivum *iusta*, který je autory slovníku přeložen jako „věc slušná, náležitá, spravedlivá, (...) starobylé zvyklosti, obyčeje“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 709). A nyní je, myslím, dostatečně ozřejmáno, co se patrně skrývá pod Akvinského výrazem *iustum pretium*, který je často v souvislosti s ním uváděn v ekonomických učebnicích, ale jehož konkretizace a obsahové vysvětlení v nich poněkud absentují.

Na základě výše uvedeného rozboru lze tedy vytvořit určité hypotetické vysvětlení pojmu *iustum pretium*. Je však nutné dodat, že co *iustum pretium* skutečně, konkrétně a v tehdejší obchodnické praxi znamenalo, věděl přesně sám Tomáš Akvinský, avšak popsat a definovat toto *iustum pretium* slovy dnešní ekonomické teorie je poněkud obtížné. V rámci tohoto hypotetického vysvětlení se tedy zdá, že za spravedlivou cenu (*iustum pretium*) Tomáš Akvinský skutečně považoval cenu, nikoliv hodnotu ve smyslu, jak ji zná a popisuje současná ekonomická teorie⁴⁹, i když hodnota věci se tehdy pravděpodobně do značné míry odrážela v její tehdejší ceně, na což je usuzováno z toho, že slova *cena* i *hodnota* se vyskytují u latinského, v českém překladu mnohovýznamového, pojmu *pretium* (viz výše). *Pretium* ve výrazu *iustum pretium* tedy s největší pravděpodobností byla cena vyjádřená

v penězích, za níž bylo tehdy zboží obchodováno. Pokud bychom se snažili využít vícero výše citovaných významů slova *iustum*, bylo by *iustum pretium* cenou, která by byla řádná, náležitá a po právu (a v tomto smyslu by tedy opravdu mohla být i spravedlivá), dále slušná, přiměřená, a do jisté míry možná také vycházející z určité zvyklosti. Takovýto vývod přivádí k závěru, že pokud by byla cena, za níž bylo zboží obchodováno, označena za spravedlivou (*iustum pretium*), pravděpodobně by se nejednalo o cenu přemrštěnou, hrubě neodpovídající hodnotě věci a vymykající se tehdejší zvyklosti, resp. tomu, za kolik bylo dané zboží obvykle obchodováno. Tento závěr směřuje k pojmům, které se vyskytují v současné české legislativě: prvním je *cena obvyklá* a druhým *cena odporující dobrým mravům*.

Nejprve tedy k *ceně obvyklé*. Pasáže o ceně obvyklé obsahuje například zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění. V něm je uvedeno toto: „Obvyklou cenou pro účely tohoto zákona se rozumí cena shodného nebo z hlediska užití porovnatelného nebo vzájemně zastupitelného zboží volně sjednávaná mezi prodávajícími a kupujícími, kteří jsou na sobě navzájem ekonomicky, kapitálově nebo personálně nezávislí na daném trhu, který není ohrožen účinky omezení hospodářské soutěže“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 6). Je důležité, že i zde zákon klade důraz na to, aby nebyla omezena hospodářská soutěž, která podle ekonomické teorie tvoří podstatu kapitalismu a zajišťuje volné působení tržního mechanismu, interakci nabídky s poptávkou a tím

49 Hovoří-li se v tomto článku o současné ekonomické teorii, je tím myšlena tzv. ekonomie hlavního proudu (viz např. Volejníková 2005, 14).

i stanovování rovnovážné ceny, za niž se na trhu transakce uskutečňují. Vystává však otázka – co když obvyklou cenu není možné zjistit? I na takovýto případ zákonodárce pamatoval, a tak v § 2 odst. 6 citovaného zákona o cenách dále stojí: „Nelze-li zjistit cenu obvyklou na trhu, určí se cena pro posouzení, zda nedochází ke zneužití výhodnějšího hospodářského postavení, kalkulačním propočtem ekonomicky oprávněných nákladů a přiměřeného zisku“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 6). Z právě uvedeného však vyvstává nutnost zodpovědět dvě následující otázky. Jak a kým se stanovuje nynější cena obvyklá? A jakým způsobem a kým se stanovovala Akvinského spravedlivá cena (*iustum pretium*)? Odpovědi na tyto otázky se pokusí přinést následující odstavce.

Pro zkoumání těchto otázek zde bude vycházeno z následujících dvou citací ze *Sumy teologické* Tomáše Akvinského: „spravedlivá cena věcí mnohdy není přesně určena, nýbrž záleží v nějakém odhadu“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533, onomu „odhadu“ zde odpovídá latinské slovo „aestimatio“). Tomáš Akvinský však v této souvislosti neuvedl, kdo by měl tento odhad provádět. Na jiném místě *Sumy teologické* Akvinský poukazoval na „rozhodnutí dobrého muže“, tedy tzv. „arbitrium probi viri“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446). Akvinský bohužel opět nedefinuje, kdo by měl být tento „vir probus“; slovo *probus* však podle slovníku znamená „řádný, poctivý, počestný“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 411).

Stanovení dnešní ceny obvyklé spadá do kompetence soudních znalců,

kteří přitom postupují podle zákona č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku a o změně některých zákonů, v platném znění (dále jen zákon o oceňování majetku). V tomto zákoně stojí: „pokud tento zákon nestanoví jiný způsob oceňování, oceňují se majetek a služba obvyklou cenou“⁵⁰. Tato cena obvyklá tedy tvoří určitou bázi, na které citovaný zákon staví. Tuto cenu samozřejmě následně definuje: „Obvyklou cenou se pro účely tohoto zákona rozumí cena, která by byla dosažena při prodejích stejného, popřípadě obdobného majetku nebo při poskytování stejné nebo obdobné služby v obvyklém obchodním styku v tuzemsku ke dni ocenění“ (zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 2 odst. 2). Text však ještě pokračuje neméně důležitým sdělením: „Přitom se zvažují všechny okolnosti, které mají na cenu vliv, avšak do její výše se nepromítají vlivy mimořádných okolností trhu, osobních poměrů prodávajícího nebo kupujícího ani vliv zvláštní obliby“ (zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 2 odst. 2). Tyto vlivy pak jsou dále definovány: „Mimořádnými okolnostmi trhu se rozumějí například stav tísně prodávajícího nebo kupujícího, důsledky přírodních či jiných kalamit. Osobními poměry se rozumějí zejména vztahy majetkové, rodinné nebo jiné osobní vztahy mezi prodávajícím a kupujícím. Zvláštní oblibou se rozumí zvláštní hodnota přikládáná majetku nebo službě vyplývající z osobního vztahu k nim“

50 Zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 2 odst. 1. Jiná cena než obvyklá je definována v § 2 odst. 7 a jiný způsob oceňování je uveden v § 2 odst. 9 zákona č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění.

(tamtéž). Odstavec pak končí touto větou: „Obvyklá cena vyjadřuje hodnotu majetku nebo služby a určí se ze sjednaných cen porovnáním“ (tamtéž). V této souvislosti vzpomeňme na Akvinského slova: „Jestliže však někdo velmi získává věci druhého, kterou dostal, ten však, jenž prodal, není poškozen postrádáním oné věci, nesmí ji zdrazit“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533) – domnívám se, že tato část Akvinského textu v sobě obsahuje právě význam určité ochrany před tím, aby nebyl zneužit určitý stav nouze kupujícího, jenž by kupovanou věc velmi potřeboval, a tudíž by koupil této věci „velmi ziskal“. Na takovýto případ by, dle mého názoru, mohlo být nahlíženo právě jako na *stav tísně kupujícího*. Zde tedy lze spatřovat další analogii mezi Akvinského myšlením a současnou právní úpravou řešené problematiky.

Co se týče pojmu druhého, tedy *ceny odporující dobrým mravům*, je zcela klíčové, co jsou to ony dobré mravy. Dobré mravy jsou jedním z nejstarších a zároveň nejstálějších institutů v právu (zejm. v právu soukromém) a opět jsou termínem, který znalo již právo římské (v latině jsou označovány jako *boni mores*). Zajímavé je, že obsah dobrých mravů, jak uvádí Miklušičák (2011), nebyl nikdy přesně definován. Nebo je možné říci, že je naopak „různě definován“ (Madar a kol. 1995a, 239). Pojem dobrých mravů zjevně vychází z latinského *more maiorum*, což je „podle mravu (právní) zvyklosti předků (není-li *ius a lex*)“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 342). Odporuje-li něco dobrým mravům, používá se spojení *contra bonos mores* (*maiorum*), tedy „proti dobrým

mravům (předků) (když je jedinou právní autoritou tradice)“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, tamtéž). I přes absenci zcela jednoznačné a obecně platné definice je důležité, že právní jednání, které bylo proti dobrým mravům, bylo jedním z důvodů zakládajících neplatnost právního jednání již ve starém Římě (Kincl a Urfus 1990, 143) a má obdobné účinky i dnes⁵¹. Může ale mít i jiné důsledky⁵², nejenom ty, uvedené v právě uvedené poznámce pouze pro příklad. Explicitně jsou pak v zákoně uvedeny tyto formulace: „Právní jednání musí obsahem a účelem odpovídat dobrým mravům i zákonu“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 547) a „neplatné je právní jednání, které se přičí dobrým mravům“ (tamtéž, § 580). Vzhledem k výše uvedeným souvislostem stran definice dobrých mravů pak jistě nepřekvapí, že o tom, co jsou v daném případě dobré mravy, jakož i o tom, zda bylo dané právní jednání proti dobrým mravům, musí zpravidla rozhodovat k tomu příslušný soud⁵³. Důležité pro zde zkoumanou

51 Např. přičí-li se usnesení členské schůze (či jiného orgánu) spolku dobrým mravům, hledí se na něho tak, jako kdyby vůbec nebylo přijato (dle § 245 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění).

52 Například takové, že dárce může odstoupit od darovací smlouvy, kterou v minulosti uzavřel, jestliže obdarovaný dárce ublížil tím způsobem, že porušil dobré mravy (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2072).

53 Detailněji tuto zásadu rozpracovává např. Madar a kol. (1995a, 239): „*Ocitl-li se (...) výkon určitého práva či povinnosti v občanskoprávních vztazích v rozporu s dobrými mravy, přičí-li se určitý právní úkon zejména smlouva dobrým mravům anebo byla-li škoda způsobena úmyslným úkonem proti dobrým*

materii však je to, že institut dobrých mravů má několik tisíc let dlouhou kontinuitu, na jejímž počátku se nacházelo římské právo a na jejímž dosavadním konci se nyní nalézáme my.

V obecné rovině Akvinský dovozoval, že není dovoleno, aby bylo obchodováno za cenu odlišnou od ceny spravedlivé: „*dráže prodávati nebo laciněji kupovati věc, než stojí, je o sobě nespravedlivé a nedovolené*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533; v latinské verzi výrazu „*o sobě*“ v citovaném textu odpovídá výraz „*secundum se*“). Avšak je důležité zmínit, že Tomáš Akvinský připouštěl jeden případ, kdy podle něho bylo naopak dovolené, aby byla věc prodána o něco dražší. Hovoří o „*kupu a prodeji, pokud případkově přispívá k prospěchu jednoho a škodě druhého*“⁵⁴ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533), když i pro takový případ Akvinský stanovuje, co vlastně bude onou „*spravedlivou cenou*“ (viz dále). Děje se tak tehdy, když kupující „*velmi potřebuje mít nějakou věc*“ a prodávající ji jejím prodejem bude velmi postrádat – bude tak „*poškozen postrádáním oné věci*“ (tamtéž). Tím dojde k tomu, že kupující *velmi získává* (nynějším jazykem ekonomické teorie bychom mohli říci, že tím *získává značný užitek*) a prodávající bude ztrácet nějakou subjektivní hodnotu, kterou má věc speciálně pro něho;

mravům atd., musí být vždy posuzováno v daném čase a na daném místě s přihlédnutím ke všem okolnostem a povaze konkrétního případu (tzv. objektivní kritérium)“.

54 Slovo „*případkově*“ odpovídá výrazu „*per accidens*“ v latinské verzi textu (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533). *Akcidens* neboli *případek* ve filosofii označuje „*to, co nepatří k podstatě, co se mění, je jen nahodilé*“ (Kratochvíl a Černocký 1932, 8).

nejedná se zde *a priori* o hodnotu peněžitou. Zvýšením ceny, která ale v tomto případě stále ještě bude považována za cenu spravedlivou, bude přihlíženo „*ke škodě, kterou z prodeje utrpí prodávající*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533). K tomu Akvinský formuluje následující závěr: „*A tak dovoleně lze něco dražší prodati, než stojí o sobě, ačkoli se neprodává dražší, než platí majiteli*“ (tamtéž). Je však z kontextu zřejmé, že se jedná pouze o specifický, výjimečný případ, nikoliv o obecně platnou formulaci.

Mimo tento specifický případ však Tomáš Akvinský formuloval jednoznačné pravidlo: „*Jestliže (...) někdo velmi získává věcí druhého, kterou dostal, ten však, jenž prodal, není poškozen postrádáním oné věci, nesmí ji zdražiti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533). Jiný důvod pro zvýšení ceny věci nežli důvod uvedený v předchozím odstavci, nebyl považován ani za dovolený, ani za spravedlivý. Proávající pak nesmí věc zdražit, jelikož „*prospěch, který druhému vzejde, není od prodávajícího, nýbrž z postavení kupujícího*“ (tamtéž) a „*nikdo (...) nesmí prodávati druhému, co není jeho*“ (tamtéž). Dovoleno však podle Tomáše Akvinského bylo, aby kupující v takovémto případě, na bázi vlastní dobrovolnosti, mohl „*prodávajícímu něco přidati*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533) s poukázáním, že to „*náleží k jeho počestnosti*“ (tamtéž). Je tedy patrné, že výše prodejní ceny nesměla odrážet velikost potřeby kupujícího, čímž bylo zajištěno, aby nemohlo být zneužito tíživého postavení kupujícího, např. jeho nouze či jiných nepříznivých podmínek. Naprosto jednoznačně pak Akvinský zapovídal, aby

se prodávalo za cenu vyšší, nežli je cena spravedlivá („*plus iusto pretio*“) v tomto případě: „*užívati podvodu k tomu, aby se něco prodalo nad spravedlivou cenu, je vždycky hřích, pokud někdo klame bližního k jeho škodě*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532).

Nyní k tomu, co Tomáš Akvinský napsal o hodnotě věci v souvislosti s cenou: „*přesahuje-li buď cena velikost hodnoty věci, nebo naopak věc přesahuje cenu, zrušuje se rovnost spravedlnosti. A proto dříve prodávati nebo lacině kupovati věc, než stojí, je o sobě nespravedlivé a nedovoleno*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533), z čehož je možné dovodit, že spravedlnost ve směně podle Tomáše Akvinského byla zcela jednoznačně dodržena tehdy, když se cena rovnala hodnotě věci. A obdobný vztah mezi hodnotou věci a cenou lze nalézt i dnes, což je patrné při nahlédnutí do občanského zákoníku: „*Hodnota věci, lze-li ji vyjádřit v penězích, je její cena*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 492 odst. 1), když text dále pokračuje: „*Cena věci se určí jako cena obvyklá, ledaže je něco jiného ujednáno nebo stanoveno zákonem*“⁵⁵ (tamtéž). Také ekonomická teorie uvádí, že cena je „*formou směnné*

hodnoty“, a postuluje, že cena je vlastně „*směnná hodnota vyjádřená v penězích*“ (Macáková a kol. 2007, 26).

Nyní bude pozornost přesunuta k dalšímu ekonomickému pojmu, jímž je *užitek*. Užitek se v současné ekonomické teorii označuje anglicky slovem *utility*, tudíž souvislost s latinským pojmem *utilis*, který používal Tomáš Akvinský, je více než zřejmá. Akvinský se totiž dotkl otázky toho, co je užitečné (*utilis*) a taktéž užitečnosti (*utilitas*)⁵⁶. Učinil tak, když se zabýval Aristotelovým tvrzením týkajícím se užitečného přátelství: „*podle Filosofova, v VIII. Ethic., v přátelství užitečném musí býti odměna podle užitku, jakého dosáhl ten, kdo přijal dobrodiní*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 arg. 3, 532). Dále napsal: „*u spravedlnosti směnné se uvažuje především rovnost věci. Ale v přátelství užitečném se uvažuje rovnost užitečnosti; a proto náhrada se musí dít podle nabytého užitku. Při kupu však podle rovnosti věci*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 3, 533–534). Z toho vyplývá, že spravedlnost ve směně Tomáš Akvinský jednoznačně zakládal na tzv. rovnosti věci, nikoliv na užitečnosti, byť si byl vědom toho, že cena produktu se může odvíjet od jeho užitečnosti: „*zlato a stříbro je drahé nejen pro užitečnost nádob, které se z nich vyrábějí, (...) nýbrž i pro hodnotu a ryze jejich podstaty*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 ad 1, 535). A s využitím díla *O městě Božím* svatého Augustina napsal: „*cena prodejných věcí se neběří od stupně přirozenosti, protože mnohdy se*

55 Nutno dodat, že občanský zákoník v dotčeném paragrafu obsahuje ještě odstavec 2, který hovoří o ceně mimořádné: „*Mimořádná cena věci se stanoví, má-li se její hodnota nahradit, s přihlédnutím ke zvláštním poměrům nebo ke zvláštní oblibě vyvolané náhodnými vlastnostmi věci*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 492 odst. 2). Tento odstavec tak postihuje např. hodnotu věci zvláštní obliby. Zvláštní oblibu pak definuje zákon o oceňování majetku doslova takto: „*zvláštní oblibou se rozumí zvláštní hodnota přikládána majetku nebo službě vyplývající z osobního vztahu k nim*“

(zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 1 odst. 2).

56 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 ad 3, 533–534).

prodává dražší jeden kůň než jeden otrok, nýbrž se uvažuje podle toho, jak přicházejí věci v užívání člověka“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 ad 3, 535). A nejenže toto tvrzení nijak nerozporoval, dokonce jej ještě rozvinul vlastním dovozením: „*A proto není třeba, aby prodáváč nebo kupec znal skryté vlastnosti věci, nýbrž pouze ty, jimiž se stává vhodnou k lidskému užívání, třebaže kůň je silný a dobře běží a podobně u ostatních. Tyto pak vlastnosti snadno může kupující i prodáváč poznati“* (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 ad 3, 535). Z uvedeného vyplývá, že Akvinský si uvědomoval, že existuje určitý vztah mezi cenou výrobku a jeho užitečností pro člověka. Dnes je známo, že vztah užitečnosti a ceny není zcela přímočarý, jelikož existuje řada ekonomických statků, které se vymykají obecným poučkám, o čemž svědčí i tzv. *paradox hodnoty*⁵⁷. Je tomu tak i proto, že na ceně produktu se podílí ještě další faktory, např. vzácnost v ekonomickém smyslu.

Tomáš Akvinský dále uvedl, stran osoby kupujícího a prodávajícího, že „*musí býti stanovena mezi nimi smlouva podle rovnosti věci“* neboli „*secundum aequalitatem rei“* (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532–533). Smlouva, o které Tomáš Akvinský hovoří v souvislosti s koupí a prodejem, by dnes asi mohla být nazvána smlouvou kupní, jelikož Akvinský použil slova *contractus*. Tento pojem byl znám již právu římskému, neboť podle Kincla a Urfuse (1990, 271)

byl v římském právu *contractus* smlouvou obligační, k níž se řadila i smlouva tržová, nazývaná tehdy „*emptio venditio*“ neboli „*koupě–prodej*“ (tamtéž, 272). Ona smlouva, o které psal Tomáš Akvinský, přece musela být, jak výslovně uvedl, podle rovnosti věci (viz výše), a tedy lze říci, že stran věci musela existovat rovnost na straně kupujícího i prodávajícího. Jinými slovy by možná bylo možné říci, že závazek se rovnal pohledávce, tedy prodávaná věc měla mít stejnou hodnotu jako peníze, které od kupujícího obdržel prodávající. Zde se nabízí souvislost s tzv. „hrubým nepoměrem“ u vzájemného plnění, o němž dnes hovoří zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, při úpravě lichvy v § 1796, který obsahuje tento text: „*Neplatná je smlouva, při jejímž uzavírání někdo zneužije tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti, rozrušení nebo lehkomyšlnosti druhé strany a dá sobě nebo jinému slíbit či poskytnout plnění, jehož majetková hodnota je k vzájemnému plnění v hrubém nepoměru“*⁵⁸. Nejen, že jsou zde vyjmenovány jednotlivé okolnosti, které takovouto neplatnost zakládají, ale je zde explicitně zmíněn *hrubý nepoměr* na jednotlivých stranách – tedy na straně toho, kdo na základě smlouvy získává majetkovou hodnotu, a na straně toho, kdo je na základě smlouvy povinován k určitému plnění. S hrubým nepoměrem však zákon pracuje i v úpravě věnující se tzv. *neúměrnému zkrácení*, kde v textu zákona stojí toto: „*Zavázá-li se*

57 Řeší např., proč je cena vody velmi nízká a cena diamantů velmi vysoká, když voda je pro život užitečná, zatímco diamanty nikoliv (viz Samuelson a Nordhaus 1995, 455).

58 Tohoto ustanovení se nemůže dovolávat podnikatel, který by smlouvu uzavřel v rámci své podnikatelské činnosti – viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1797.

strany k vzájemnému plnění a je-li plnění jedné ze stran v hrubém nepoměru k tomu, co poskytla druhá strana, může zkrácená strana požadovat zrušení smlouvy a navrácení všeho do původního stavu, ledaže jí druhá strana doplní, oč byla zkrácena, se zřetelem k ceně obvyklé a místě uzavření smlouvy. To neplatí, pokud se nepoměr vzájemných plnění zakládá na skutečnosti, o které druhá strana nevěděla ani vědět nemusela⁵⁹ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1793 odst. 1). Jak vidno, také zde se vyskytuje již zmíněná cena obvyklá.

Nyní je nutné říci několik slov o tzv. teorii nabídky a poptávky, která tvoří páteř současné ekonomické teorie. K uskutečnění směny na trhu dojde tehdy, když se protne křivka nabídky s křivkou poptávky. Bod, ve kterém dochází k průniku těchto dvou křivek, se označuje písmenem *E*, z latinského slova *equilibrium*⁶⁰, a nazývá se termínem *tržní rovnováha*, neboť zde dochází ke směně (určitého množství) produktu při tzv. rovnovážné ceně⁶¹ (tržní ceně).

Vzhledem k charakteru obou křivek je pak dané, že takovýto bod *E* je právě jeden. O rovnovážné ceně se v učebnici mikroekonomie praví následující: „Je to taková cena, za kterou jsou výrobci ochotni prodat právě tolik, kolik kupující chtějí koupit nebo naopak cena, za jakou chtějí kupující koupit právě tolik zboží, kolik jsou výrobci při této ceně ochotni prodat“ (Macáková 2007, 36). Ve známé učebnici *Ekonomie* Samuelsona a Nordhause stojí: „Tržní rovnováha nastává při té ceně a při tom množství, kdy jsou síly nabídky a poptávky vyrovnané. Při této ceně a množství se objem, který kupující chtějí kupovat, přesně rovná objemu, který prodávající chtějí prodávat“ (Samuelson a Nordhaus 1995, 62). Je tedy zřejmé, že díky průniku nabídky a poptávky dochází tomu, že při rovnovážné ceně se nabízené množství produktu rovná poptávanému množství produktu, a cena, za kterou je toto množství nabízeno se rovná ceně, za kterou je toto zboží poptáváno. Jinými slovy: nejen, že se cena na straně nabídky rovná ceně na straně poptávky, ale zároveň množství na straně nabídky se rovná množství na straně poptávky. Takováto formulace se ale nápadně blíží výše citované pasáži ze *Sumy teologické* Tomáše Akvinského, směřující k osobám, mezi nimiž dochází ke vzniku smlouvy, týkající se kupu a prodeje: „musí býti stanovena mezi nimi smlouva podle rovnosti věci“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532–533). Právě tento požadavek rovnosti věci, na němž v záležitosti prodávajícího a kupujícího trval Akvinský, se zdá být značně souladný s právě popsanou rovností množství na straně nabídky a množství na

59 Pro úplnost nutno podotknout, že zde citovaný zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, rovněž stanovuje, kdy se ustanovení § 1793, odst. 1 nepoužije, např. při „nabytí na komoditní burze“ či „v dražbě“ (tamtéž, § 1793 odst. 2), a také, že právo požadovat zrušení smlouvy, uvedené v § 1793 odst. 1 zanikne, není-li uplatněno ve lhůtě „do jednoho roku od uzavření smlouvy“ (tamtéž, § 1795). Citované ustanovení § 1793 odst. 1 se pak nevztahuje na podnikatele, který smlouvu uzavřel v rámci svého podnikání (viz § 1797 téhož zákona).

60 Slovo *equilibrium* je odvozeninou z latinského slova *aequi-libritas*, které lze přeložit jako „rovnováha, zákon rovnováhy“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 40).

61 Ekonomové tuto cenu také označují termínem *cena vyčisťující trh*.

straně poptávky při ekonomické směně (neboli při průniku křivky nabídky s křivkou poptávky). Tedy snad nebude příliš smělé formulovat závěr, že spravedlivá cena Tomáše Akvinského by mohla v uvedeném ohledu vykazovat určitou podobnost k rovnovážné ceně, kterou definuje teorie nabídky a poptávky v současné ekonomii hlavního proudu. Tomáš Akvinský ve své *Sumě teologické* neřeší, jakým mechanismem se spravedlivá cena utváří. Bere ji jaksi za danou, pouze apeluje na kupující i prodávající, aby dbali jejího sjednání a zaplacení.

Nutno dodat, že vznik rovnovážné ceny představuje situaci, kdy vznikne na jinak dynamickém trhu rovnováha. Co se týče stálosti tržní rovnováhy, uvádějí Samuelson a Nordhaus (1995, 62) toto: „V této rovnováze mají cena i množství setrvalou tendenci, pokud se nezmění ostatní podmínky, tedy pokud něco nezmění nabídku a poptávku“. Právě proto, že trh je dynamický, dochází v určitých intervalech i ke změně výše rovnovážné ceny. Při pozorném čtení si lze povšimnout, že i Tomáš Akvinský si byl vědom toho, že spravedlivá cena se může pohybovat v určitém rozmezí, jelikož uvedl: „spravedlivá cena věcí mnohdy není přesně určena, nýbrž spíše záleží v nějakém odhadu, takže malé přidání nebo zmenšení se nezdá porušovati rovnost spravedlnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533). Z tohoto výroku je ale jasné, že Akvinského spravedlivá cena nemohla být v žádném případě cenou fixní. Daleko spíše se zdá být pravděpodobné, že spravedlivá cena, o které psal, mohla mít blízko k dnešní rovnovážné ceně, a ono „malé přidání

nebo zmenšení“⁶² by mohlo znamenat určitou oscilaci kolem této hodnoty.

4.3. SOUKROMOPRÁVNÍ ASPEKTY – OCHRANA SPOTŘEBITELE, ÚJMA A NÁHRADA ŠKODY

V této části bude pozornost zaměřena na otázky týkající se prodeje a jeho (ne) spravedlnosti, které Tomáš Akvinský rozvíjel v souvislosti s vadou⁶³ věci. Jde tedy o oblast, která spadá do oblasti soukromého práva a dnes by ji bylo možné zařadit pod tzv. ochranu spotřebitele. Současně zde bude pojednáno též o náhradě škody, neboť obě problematiky spolu částečně souvisí. Zcela logicky je zde přitom abstrahováno od odlišností obchodního práva vzhledem k rozdílům tehdejšího a současného trhu.

Již v úvodu je nutné zdůraznit, že Tomáš Akvinský tuto problematiku neřešil z pohledu právní disciplíny, ale z pohledu morálního – když tedy hovoří o tom, že v některých případech je prodej možné považovat za nespravedlivý a nedovolený, nemá zde na mysli, že by takový obchod byl *contra legem*, tedy nezákonný a zákonem nedovolený, ale posuzuje jej z hlediska křesťanské víry

62 Viz citace výše – Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533).

63 Používám označení „vada věci“, přestože autor českého překladu použil označení „chyba věci“ (viz Akvinský 1940, 534 a násl.). Činím tak z toho důvodu, že Akvinský použil výrazu „defectus rei“ (tamtéž) a slovo „defectus“ lze přeložit jako „chybění, vada, defekt“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 154), též slovy „vada; defekt“ (Klang 1992, 34). Nadále ve vlastním textu tedy používám spojení „vada věci“, neboť lépe vyhovuje dnešní, zejm. právní terminologii; v textu citovaném pak musím uvést překlad, jak je v pramenu (nejčastěji „chyba věci“).

a toho, co je podle ní dovolené, či naopak nedovolené. Zaměřuje se zejména na narušení spravedlnosti a zabývá se tím, čím k tomuto narušení dochází.

Předně diskutoval podvodné konání – hned v úvodu svého *Respondeo* v citované kvestii uvedl, že „*užívati podvodu k tomu, aby se něco prodalo nad spravedlivou cenu, je vždycky hřích, pokud někdo klame bližního k jeho škodě*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532). Navíc v analyzovaném textu *Sumy teologické* rozlišuje tři druhy vady věci. Nejprve uvádí tzv. vadu „*podle druhu věci*“ („*secundum speciem rei*“ – Akvinský II-II q. 77 a. 2 co., 534), kdy došlo k tomu, že věc byla smísena s jinou věcí, což Akvinský demonstruje na příkladu smísení vína s vodou (cit. tamtéž). Druhým typem vady je vada věci „*podle velikosti*“ („*defectus (...) secundum quantitatem*“ – cit. tamtéž) a typem třetím pak je vada „*se strany jakosti*“⁶⁴ (tedy „*defectus (...) ex parte qualitatis*“ – cit. tamtéž), kdy šlo např. o prodání zvířete nemocného za cenu zvířete zdravého. Důležité však je neopomenout, že Akvinský vždy výslovně uvádí, že k tomu, aby mohl být prodej označen za nespravedlivý a nedovolený z důvodu každé této uvedené vady, bylo nutné, aby prodávající o oné vadě věděl a kupujícímu ji zatajil⁶⁵.

64 Dnes by jazykově správně znělo „ze strany jakosti“.

65 Tomáš Akvinský pamatoval i na případ, kdy by prodávající o vadě jím prodávané věci nevěděl, výrobek by ale kupujícímu způsobil škodu, jak plyne z kontextu – k tomuto uvedl, že v takovémto případě je [prodávající] „*povinen, když mu vejde ve známost, nahraditi škodu kupujícímu*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 co., 534).

Zde se vyskytuje důležitý aspekt, který se nachází i v české legislativě, a tím je problematika klamání spotřebitele, resp. klamavá konání. Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele obsahoval v době svého vyhlášení v roce 1992 pojem *klamání spotřebitele*, když v § 8 odst. 1 výslovně uváděl: „*Nikdo nesmí klamat spotřebitele, zejména uvádět nepravdivé, nedoložené, neúplné, nepřesné, nejasné, dvojsmyslné nebo přehnané údaje anebo zamlčet údaje o skutečných vlastnostech výrobků nebo služeb či úrovni nákupních podmínek*“ (zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, ve znění k 31. 12. 1992). Postupem času byl tento zákon několikrát novelizován, čímž došlo k tomu, že pojem *klamání spotřebitele* byl odstraněn a namísto něho byly zavedeny pojmy nové, jako jsou: klamavá konání, klamavá opomenutí, nekalá obchodní praktika a agresivní obchodní praktika. O klamavém konání tedy § 5 zákona č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění praví toto: „*Obchodní praktika se považuje za klamavou, pokud obsahuje věcně nesprávnou informaci a je tedy nepravdivá, což vede nebo může vést spotřebitele k rozhodnutí ohledně koupě, které by jinak neučinil*“. Ovšem ke klamavému konání může vést i obchodní praktika, která využívá informaci pravdivou, a to v případech, jež specifikuje § 5 odst. 2 téhož zákona, a to tehdy, „*pokud jakýmkoliv způsobem uvádí nebo je schopna uvést spotřebitele v omyl*“ (§ 5 odst. 2 zákona č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění), za dále specifikovaných okolností. Analogie mezi přístupem Tomáše Akvinského a současnou českou

legislativou je v tomto ohledu, myslím, dobře patrná.

Nyní k druhé zmíněné záležitosti, tedy k náhradě škody. Problematiku náhrady škody Akvinský rozvinul zejména v 62. kvestii, která nese česky stručný název „O náhradě“ (Akvinský 1940, II-II q. 62, 443), přičemž pro tuto náhradu Akvinský používá latinského výrazu „*restitutio*“. Podle Akvinského je náhrada „*úkon spravedlnosti směnné*“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 co., 444), což ostatně stojí i v samotném latinském názvu citované kvestie⁶⁶. Při definování náhrady uvádí Tomáš Akvinský toto: „*nahraditi nezdá se býti nic jiného, než znovu někoho uvést v držení nebo ve vládu jeho věci*“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 co., 444), když v latinské verzi textu použil výraz „*restituere*“, jemuž odpovídá v citovaném českém překladu slovo „*nahradit*“, dále výraz „*possessio*“, jemuž odpovídá v citovaném překladu slovo „*držení*“ a výrazu „*dominium*“, jemuž v citovaném překladu odpovídá slovo „*vláda*“ [věci]. Troufnu si tvrdit, že zde Tomáš Akvinský opět vychází z tradice římského práva, kdy *dominium* bylo stěžejním výrazem v právní úpravě vlastnictví, představovalo tzv. panství práva (nebo též právní panství), tedy skutečnost, že vlastník je pánem určité (své) věci (i Akvinský použil v citované pasáži spojení „*dominium rei suae*“ – viz Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 co., 444). Ostatně i Kincl a Urfus (1990, 198) uvádějí, že „*vlastnictví je právní panství*“ a výraz *dominium* „*zdůrazňuje, že vlastník je ‚pánem‘ (dominus) věci, že jeho vztah*

k věci je ‚panstvím‘ nad ní“. Oproti tomu výraz *possessio* znamená držbu (věci) a jako takový je „*panstvím faktickým*“, kdy musí být přítomno jak „*fyzické ovládnutí věci*“, tzv. *corporalis possessio*, tak i vůle „*ovládat věc jako vlastní*“, tedy tzv. *animus possidendi* (Kincl a Urfus 1990, 208). Citovaní autoři dále specifikují, že „*animus possidendi je určitým stavem vůle, která se projevuje držitelovým působením na věc*“ (Kincl a Urfus 1990, 208). Je totiž možné, aby věc po právu držela i jiná osoba než vlastník⁶⁷.

Zatajením vady věci při jejím prodeji se tedy podle Akvinského prodávající nejenom dopustil spáchání podvodu („*fraudem committit in venditione*“ – Akvinský 1940 II-II q. 77 a. 2 co., 534), ale byl rovněž povinován k náhradě takto způsobené škody („*ad restitutionem tenetur*“ – cit. tamtéž). Obdobnou povinnost náhrady však Akvinský kladl i na kupujícího, pokud by nespravedlivě kupoval (např. tehdy, zmýlil-li se prodávající a prodával své zboží v důsledku toho levněji), neboť „*pozná-li to kupující, nespravedlivě kupuje a je povinen k náhradě. A důvod je pro chybu jakosti a velikosti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 co., 535). Jak je patrné, i zde Akvinský dbal na spravedlnost v dobrovolné směně, když obdobný požadavek kladl jak na kupujícího, tak i na prodávajícího – tedy na obě strany vstupující do ekonomické směny.

Předně je nutno říci, že hlavním kritériem, podle něhož Tomáš Akvinský posuzoval nutnost a oprávněnost náhrady, byla skutečnost, zda bylo vzato

⁶⁶ „*De restitutione quae est actus commutative iustitiae*“ (Akvinský 1940, II-II q. 62, 443).

⁶⁷ Tato problematika zde však z důvodu zaměření tohoto článku i jeho rozsahu nemůže být dále rozvíjena.

nespravedlivě. Bylo-li vzato spravedlivě, například musel-li delikvent zaplatit pokutu jako trest za nějaký nezákonný čin, který dříve spáchal, bylo by podle Akvinského naopak nespravedlivé poskytovat delikventovi náhradu za tuto pokutu, neboť jak uvedl: „Jestliže (...) bylo vzato spravedlivě, bude nerovnost, jestliže je mu nahrazeno, protože spravedlnost spočívá v rovnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 co., 445). Onen trest totiž sloužil k narovnání, tedy k obnovení rovnosti (a tím i spravedlnosti), a pokud by někdo chtěl dávat náhradu za spravedlivý trest, vychýlil by tuto rovnost opět do stavu nerovnováhy, nerovnosti, a tím i nespravedlnosti. Bylo-li však někomu něco vzato nespravedlivě, bylo nutno vykonat nápravu, aby mohl být stav uveden do rovnosti.

Předně Akvinský zmiňuje, že „náhrada má místo zvláště ve věcech vnějších, které, zůstávající tytéž i podle podstaty i podle práva vlastnictví, mohou přejít od jednoho k druhému“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 ad 2, 444). Je si však také velice dobře vědom, že náhrada se nemusí týkat pouze hmotných věcí, které mohou být dle své podstaty směňovány, ale rozšiřuje ji i na „skutky nebo utrpení, které patří k poctě nebo bezpráví nějaké osoby, buď ke škodě nebo k prospěchu“ (tamtéž). A konečně uvádí i „ta, která, ač věcně nezůstávají, přece zůstávají účinkem buď tělesným, třebaž když uhozením se poraní tělo, nebo který je v mínění lidí, jako když hanlivým slovem zůstává člověk bezectným nebo také omezeným ve své cti“ (tamtéž). Z výše uvedené citace, ale i z dalších míst analyzovaného textu je velmi dobře patrné, že si Akvinský byl vědom toho, že člověku

může vzniknout nejen újma materiální, ale i nemateriální (řečeno dnešními pojmy), a že i tuto je nutno nějakým způsobem nahradit. V této souvislosti Akvinský uvedl: „kdykoliv to, co bylo vzato, není nahraditelné něčím rovným, musí se státi náhrada, jaká je možná. Tak, když někdo někomu odňal úd, musí mu nahraditi buď v penězích nebo v nějaké poctě, s uvážením stavu obojí osoby, podle rozhodnutí dobrého muže“⁶⁸ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446). Slovu „úd“ v právě citované pasáži odpovídá v latinské verzi textu výraz *membrum*, který lze, kromě slova úd, také přeložit jako „část těla“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 332).

Dále se Akvinský dotkl i záležitosti, která by mohla být označena pojmem „nactiutrhaní“ či poškození pověsti, tedy situace, kdy „někdo může někomu vzít pověst“, jak doslova uvedl Akvinský (1940 II-II q. 62 a. 2 ad 2, 446). Stran nactiutrhaní pak Akvinský doslova napsal, že „nactiutrhač“ „usiluje očerniti pověst bližního“ (Akvinský 1940, II-II q. 74 a. 1 co., 523). Ve stanovených případech⁶⁹ pak Akvinský hovořil o povinnosti náhrady. Došlo-li k situaci, že někdo mluvil „klamně a nespravedlivě“, byl pak „povinen nahraditi pověst vyznáním, že mluvil klamně“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 co., 446). Akvinský však zmínil ještě jiný

68 Na tomto místě Akvinský opět užil obratu „*arbitrium probi viri*“ neboli „rozhodnutí dobrého muže“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446).

69 V případě, že někdo někomu „vzal pověst“, a to způsobem „pověděním pravdy, a spravedlivě“, nebyl „povinen k náhradě pověsti“ (viz Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 2).

případ: „nemůže-li nahraditi pověst, musí mu dáti jinou náhradu“ (tamtéž).

A konečně rozvíjel Akvinský ve svém pojednání o náhradě záležitost, která by dnes mohla být označena jako náhrada ušlého zisku. Věnoval se jí ve čtvrté části 62. kvestie, nazvané „Zda někdo musí nahraditi, co nevzal“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 arg. 2, 447), v níž se zabíral argumentem, že „kdo drží peníze věřitelovy přes stanovený čas, ten se zdá ho poškozovati v tom celém, co by mohl z peněz vytěžiti, ač přece sám neodnímá“ (tamtéž). Je zřejmé, že se zde míní ušlý zisk, neboť věřitel, pokud by mu peníze byly vráceny včas, je mohl nějakým způsobem investovat, a získat tak z nich určitý výnos – ten mu však byl nevčasným dlužníkovým vrácením znemožněn. Zde je Akvinský toho názoru, že i v tomto případě věřiteli náležela náhrada, neboť píše: „Jiným způsobem poškozuje někdo někoho zabraňováním, aby nezískal, k čemu byl na cestě“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448), čímž se jasně příklání k tomu, že byl věřitel takovýmto konáním dlužníka poškozen.

Co se týče náhrady takového poškození, domníval se však Akvinský, že by se neměla rovnat onomu očekávanému zisku, nýbrž že by měla být nižší, neboť nebylo jisté, že by k takové výši zisku skutečně došlo: „takovou škodu není třeba nahraditi rovně. Neboť méně jest míti něco v možnosti, než míti v skutečnění. Kdo však je na cestě získati něco, má to pouze podle mohoucnosti nebo možnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). Ušlý zisk se dnes objevuje např. v § 1080 či § 1083 zákona č. 89/2012 Sb., občanském zákoníku, v platném znění.

Pojem ušlého zisku opět znalo již právo římské, které jej označovalo termínem *lucrum cessans* (viz např. Kincel a Urfus 1990, 280). Přestože Akvinský nepoužil přesně tohoto termínu, o zisku (*lucrum*) v této souvislosti hovoří a z kontextu je jasné, že jej měl na mysli.

I přes značnou různorodost uváděných příkladů však Tomáš Akvinský akcentoval, aby byla dodržena rovnost škody a její náhrady. Pokud bylo člověku „odňato to, co měl ve skutečnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448), tvrdil Akvinský, že „taková škoda musí býti vždy nahrazena podle hodnoty rovného. Třebas, když poškodí někdo někoho rozbořiv jeho dům, je povinen tolik, kolik je cena domu“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). Samotný princip vzniku škody tak podle Akvinského odporuje požadavku rovnosti, který je stěžejní pro jeho pojetí spravedlnosti. Tento princip lze dovodit z jeho vyjádření o škodě, v nichž sám přiznává, že vychází z Aristotela: „kdo-koliv někoho poškodí, zdá se mu odnímati to, v čem ho poškozují; škoda se totiž říká odsud, že někdo má méně, než má míti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). A proto i náprava škody podle Akvinského spočívá v její náhradě: „náhradou nastává uvedení do rovnosti spravedlnosti směnné, která spočívá ve vyrovnání věcí“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 5 co., 449).

V otázce náhrady škody tedy Tomáš Akvinský projevil, že byl dobře znalý právního pojmu pocházejícího opět již z dob antického Říma – tedy pojmu *restitutio*, který v českém právním řádu přežil do dnešní doby. Z latinského *restitutio* vzniklo slovo „restituce“, které je dnes pevně ukotveno v českém právním

řádu. Pro zpracovávanou materii je pak důležitý pojem „*restitutio in integrum*“ (který v obecné rovině znamená nápravu spočívající v navrácení do předešlého stavu); konkrétně pod něho nyní spadají v oblasti občanského práva hmotného dva soukromoprávní instituty: náhrada škody a bezdůvodné obohacení.

Škodě i náhradě újmy, a to majetkové i nemajetkové, věnuje zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, nemálo pasáží. Rozlišuje „*újmu na jmění*“, kterou také označuje slovem „*škoda*“ (viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2894 odst. 1), a hovoří pak o „*povinnosti nahradit škodu*“ (tamtéž, § 2894, odst. 2). Dále vymezuje tzv. „*nemajetkovou újmu*“, u níž hovoří o náhradě prostřednictvím „*poskytnutí zadostiučinění*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2894 odst. 2). Tento zákon v obecné rovině stanovuje dvojí způsob náhrady, kdy „*Škoda se nahrazuje uvedením do předešlého stavu. Není-li to dobře možné, anebo žádá-li to poškozený, hradí se škoda v penězích*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2951, odst. 1)⁷⁰. Zákonem je dáno, že v penězích se náhrada poskytuje při omezení vlastnického práva a při vyvlastnění – i zde je však možné, aby si strany ujednaly jiný způsob poskytnutí náhrady⁷¹.

Co se týče poskytnutí zadostiučinění u nemajetkové újmy, pak zákon jasně stanovuje, že „*Nemajetková újma se odčiní přiměřeným zadostiučiněním*“

s dovětkem, že „*Zadostiučinění musí být poskytnuto v penězích, nezajistí-li jeho jiný způsob skutečné a dostatečně účinné odčinění způsobené újmy*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2951 odst. 2). Je zajímavé, že předchozí platná právní úprava, tedy dnes již zrušený občanský zákoník, upřednostňovala peněžní náhradu, tedy restituci relutární, před restitucí naturální, byť i zde ponechávala účastníkům určitou dispozitivní svobodu: „*škoda se hradí v penězích; požádá-li však o to poškozený a je-li to možné a účelné, hradí se škoda uvedením do předešlého stavu*“ (zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění platném do 31. 12. 2013, § 442 odst. 2).

O bezdůvodném obohacení pak občanský zákoník uvádí: „*Kdo se na úkor jiného bez spravedlivého důvodu obohatí, musí ochuzenému vydat, oč se obohatil*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 2991 odst. 1). Možnou paralelu současné úpravy lze spatřovat ve výše uvedeném příkladu, na kterém Akvinský demonstroval situaci, kdy by se prodávající mýlil a drahé zboží prodával za cenu levnějšího – „*jako kdyby někdo prodával zlato místo mosazi*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 co., 535). Pro takový případ uvedl, že „*pozná-li to kupující, nespravedlivě kupuje a je povinen k náhradě*“ (cit. tamtéž).

Při pozorném náhledu na výše citovaný text Tomáše Akvinského je možné vyslovit (s pomocí dnešní terminologie) závěr, že v otázce náhrady škody považoval Tomáš Akvinský za adekvátní uplatnit naturální restituci (tedy uvedení do původního stavu), v otázce nemajetkové újmy pak restituci relutární

70 Blíže viz Madar a kol. (1995b, 923).

71 Viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1039 odst. 2.

(tedy náhrada újmy v penězích). Také by bylo možné dedukovat závěr, že restituci naturální považoval za jakýsi základní způsob náhrady, a teprve nebylo-li možné jej uplatnit, hovořil o restituci relutární. Tím se tedy ve zkoumaném ohledu velmi blíží podstatě současné právní úpravy v otázce náhrady škody, samozřejmě při odhlédnutí od specifických dobových okolností. Rovněž je velmi významné, že Akvinský nezapomněl pojednat o pověsti. Případný zásah do pověsti podnikající fyzické či právnické osoby a náhrada takovéto újmy jsou oblasti, které mají i dnes svébytné místo v českém právním řádu a pro podnikatele působící na trzích představují důležitý ochranný prvek.

4.4 OBCHODOVÁNÍ A ZISK

Předně je potřeba říci, že Tomáš Akvinský si uvědomoval potřebnost ekonomické směny pro lidskou společnost, což lze dovozovat z následujícího textu: „*kupování a prodávání bylo zavedeno pro obecnou užitečnost obojího, že totiž jeden potřebuje věci druhého a naopak*“⁷². Akvinský si tedy byl vědom toho, že lidé mají své potřeby, což je v souladu s dnešní ekonomickou teorií⁷³.

Samotnou koupi a prodej však nelze považovat za synonymum obchodu⁷⁴

v pojetí Tomáše Akvinského, jak bude nyní vysvětleno. Akvinský tvrdil, že: „*obchodníkům náleží zabývat se výměnami věcí*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 537). V této záležitosti vycházel z Aristotela, konkrétně z jeho *Politiky I*, a souhlasně s ním tvrdil, že existuje dvojí výměna věcí: „*jedna jaksi přirozená a nutná, při níž se (...) děje výměna věci za věc, nebo věcí a peněz pro potřebu životní*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). O této skupině výměn věcí Akvinský uvedl, že „*taková výměna nenáleží vlastně obchodníkům, nýbrž spíše ekonomům a politikům, kteří mají opatřovati domu nebo obci věci nutné k životu*“⁷⁵ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Zde jsou velmi důležitá Akvinského slova „věci nutné k životu“ a „životní potřeba“, neboť z pozdějšího rozdělení bude patrné, že právě ona jsou kruciální pro rozlišení toho, zda bylo obchodování podle Tomáše Akvinského dovolené, či nikoliv.

Nyní ke druhé skupině výměny věcí, kterou Tomáš Akvinský opět vymezil shodně s Aristotelem a do které patří „*výměna peněz za peníze, nebo jakýchkoliv věcí za peníze, nikoli na věci nutné k životu, nýbrž na nějaký zisk. Toto pak obchodování zdá se vlastně náležeti obchodníkům*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Takováto výměna totiž neprobíhala za účelem opatřování věcí

72 Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532) v této souvislosti Akvinský odkazoval na Aristotela *Politiku I*.

73 Jak uvádí Macáková a kol. (2007, 16), ekonomická teorie „*Zkoumá člověka s jeho neomezenými potřebami (...) ve světě omezených zdrojů*“.

74 Vyloženo o obchodu hovořil Akvinský v souvislosti s koupí a prodejem v názvu čtvrté části citované kvestie, která zní „*Zda je dovoleno obchodnícky drážce prodávati než*

kupovati“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4, 537). V této části Akvinský pro „obchodování“ použil slovo „*negotiatio*“ (viz např. Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 arg. 1, 537).

75 Slovo „ekonomický“, případně zde „ekonom“, mělo v dobách Tomáše Akvinského jiný význam než dnes. Vycházelo z řeckých slov *oikos* a *nomos*, podle Xenofontova spisu *Oikonomikos*, a týkalo se vedení a správy domácnosti (viz Volejníková 2005, 22).

nutných k životu, ale za účelem dosažení zisku. A právě takovou výměnu Akvinský nazýval obchodováním a stavěl se k ní poměrně kriticky. Dokonce o ní napsal, že je (Aristotelem) „*spravedlivě haněna, protože, pokud na ní jest, slouží chtivosti zisku, který nezná meze, nýbrž tíhne do nekonečna*“ (tamtéž). O tom, že je zde míněn zisk v pravém slova smyslu, svědčí Akvinským použité slovo *lucrum*, což znamená „zisk, (...) zisťnost; bohatství“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 321). Ještě výstižnější je celé výše citované slovní spojení „slouží chtivosti zisku“, které v latinské verzi textu zní „*deservit cupiditati lucri*“ (Akvinský 1940, q. 77 a. 4 co., 538), jelikož slovo *cupiditas* je skutečně „žádostivost, chtivost, touha“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 145), ale může to být i „*lakota*“ (tamtéž, 146), a podle Pražáka, Novotného a Sedláčka (1925, 325) toto slovo může dokonce mít i následující významy: „*nezřízená žádost, (...) chtivost peněz (majetku), lakomství, lakota*“. Je více než zřejmé, že toto nejsou lidské vlastnosti, jichž by bylo žádoucí nabývat nejen podle Tomáše Akvinského, ale ani podle nauky katolické církve. Podle Akvinského se pak zmíněné druhé výměně zboží, tedy obchodování za účelem zisku, měli zcela vyhnout duchovní, zatímco první výměna věcí jim zůstala povolena: „*je však dovoleno duchovním užívati prvního druhu výměny, která je zařízena na nezbytnosti životní, kupováním nebo prodáváním*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 3., 538).

Samotný cíl výměny věci, který prodávající sledoval, pak byl stěžejní pro

posouzení toho, zda byly koupě a prodej v daném případě podle Akvinského dovolené, či zda byly považovány za obchodování, a tudíž odsuzovány, neboť uvedl: „*ne každý, něco prodávající dráže, než koupil, obchoduje, nýbrž pouze ten, kdo proto kupuje, aby dráže prodal*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 2, 538). Zdá se, že slovo „proto“ je v citované větě tím nejdůležitějším, jelikož jasně odkazuje na důvod či účel dané činnosti. Přitom Akvinský jasně uvedl, že cílem obchodování je zisk⁷⁶. Z jeho vyjádření přitom lze usuzovat, že zisk sám o sobě považoval za poněkud indiferentní: „*Zisk však, který je cílem obchodování, ač ve svém pojmu neobnáší nic počestného, nebo nutného, přece ve svém pojmu neobnáší nic neřestného nebo protivného ctnosti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Spíše než vznik zisku jako takový Akvinský sledoval cíl, pro který bylo zisku dosahováno. O obchodování se totiž podle Akvinského jednalo, pokud mělo „*zisk za poslední cíl*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 1, 538), navíc také uvedl, že „*obchodování, vzato o sobě, má jakousi ohyždnost, pokud (...) neobnáší ve svém pojmu cíl počestný nebo nutný*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Proto dále uvedl i případ, kdy považoval obchodování za dovolené: „*jako když někdo mírný zisk, který hledá obchodováním, zařizuje k udržování svého domu nebo také ku podpoře nuzných; nebo také když někdo se zabývá obchodováním pro veřejný užitek, aby totiž nechyběli vlasti věci nutné k životu, a zisk vymáhá ne jako*

76 „Zisk však, který je cílem obchodování“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538).

*cíl, nýbrž jako odměnu práce*⁷⁷ (Akviský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). V latinské verzi právě citované pasáže spojení „mírný zisk“ odpovídá výraz „*lucrum moderatum*“ (cit. tamtéž), tedy je zjevné, že měl na mysli skutečně zisk umírněný, nepřerůstající v onu výše zmíněnou *cupiditas lucri*, což dokládají další významy slova *moderatum*, tedy „míru zachovávající, (...) ne přílišný“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 800).

Kromě zisku je zde velmi důležité zmínit ještě další charakteristický rys obchodování, který lze vyvodit z Akvinského textu, tedy že „*někdo věc nezměněnou dráže prodává*“ (Akviský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 1, 538). To je patrné i z jeho následujícího textu: „*Jestliže totiž věc, změněnou v lepší, prodává dráže, zdá se dostávat odměnu své práce*“ (Akviský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 1, 538). Zde se Akviský dotkl pojmu, který současná ekonomická teorie označuje slovy *přidaná hodnota*, případně *nadhodnota*.

V současně ekonomické teorii jsou oba druhy výměn věci, tedy výměna věci za věc (tzv. naturální směna či také barterový obchod) i výměna věcí za peníze považovány za součást ekonomické směny. Dále je zřejmé, že pojetí zisku u Tomáše Akvinského bylo značně odlišné od pojetí zisku v současně ekonomické teorii⁷⁸. Také Akvinského podmínka,

aby nebyl zisk cílem⁷⁹ při koupi a prodeji, se jeví jako diametrálně odlišná od současného pojetí. Požadavek dosahování zisku se totiž naopak výslovně objevuje v současné legislativě, například v definici podnikatele, kterou obsahuje občanský zákoník: „*kdo samostatně vykonává na vlastní účet a odpovědnost výdělečnou činnost živnostenským nebo obdobným způsobem se záměrem činit tak soustavně za účelem dosažení zisku, je považován se zřetelem k této činnosti za podnikatele*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, v § 420 odst. 1). Citovaná současná zákonná úprava tedy „dosažení zisku“ považuje přímo za „účel podnikání“.

Co se týče výše zisku, lze se v současné účinné legislativě setkat se zmíněným termínem *přiměřený zisk* (a případně též s jeho opakem, tedy se ziskem nepřiměřeným). Zákon o cenách obsahuje tuto formulaci: „*Nelze-li zjistit cenu obvyklou na trhu, určí se cena pro posouzení, zda nedochází ke zneužití výhodnějšího hospodářského postavení, kalkulacím propočtem ekonomicky oprávněných nákladů a přiměřeného zisku*“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 6). Pojem přiměřeného zisku přitom definuje tak, že za „*přiměřený zisk považuje zisk spojený s výrobou a prodejem daného zboží odpovídající obvyklému zisku dlouhodobě dosahovanému při srovnatelných ekonomických činnostech, který zajišťuje přiměřenou návratnost použitého kapitálu v přiměřeném časovém*

77 Text cituji tak, jak je uveden v pramenu, byť je zřejmé, že podle současných pravidel českého pravopisu by ve slově „nechyběli“ (věci) mělo být, díky shodě podmětu s přísudkem, písmeno y, tedy „nechyběly“.

78 Zisk v současně ekonomické teorii znamená „*rozdíl mezi příjmy z prodejů a úplnými náklady příležitosti zdrojů, jichž bylo použito při výrobě statků*“ (Samuelson a Nordhaus 1995, 984).

79 Jedná se o Akvinským použité slovo „*finis*“ (Akviský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538), které má význam „*cíl, účel*“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 535).

období“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 7 b)). Z dikce zákona se přitom lze dozvědět i to, že v určitém případě může prodávající dokonce získat tzv. nepřiměřený majetkový prospěch, prodá-li zboží za cenu, která v sobě zahrnuje nepřiměřený zisk (viz § 2 odst. 5 a) bod 1. zákona č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění).

Současná ekonomická teorie přitom nehovoří o dosahování přiměřeného zisku, ale dokonce o maximalizaci zisku. Kupříkladu v modelu tzv. dokonalé konkurence⁸⁰, na které ekonomická teorie konstruuje své modely fungování ekonomiky, je známa i konkrétní poučka, podle níž firma maximalizuje svůj zisk tehdy, rovnají-li se její mezní příjmy mezním nákladům. Samuelson a Nordhaus (1995, 540) poskytují jasnou definici, jaké podoby takováto maximalizace zisku nabývá: „předpokládáme, že naše dokonale konkurenční firma maximalizuje zisky. To znamená, že firma bude kupovat vstupy, vybírat výrobní technologie, řídit své aktivity, volit statky, jež bude vyrábět, stanovovat úroveň svého výstupu a činit veškerá hospodářská rozhodnutí tak, aby zisky (aritmetický rozdíl mezi příjmy a náklady) byly na nejvyšší dosažitelné úrovni“. Z takto obsáhlé definice je více než jasné, že požadavek maximalizace zisku zasahuje do všech důležitých oblastí fungování a chování „firmy“. Ekonomové zdůvodňují oprávněnost požadavku maximalizace zisků tím, že v konkurenčním prostředí musí firma udělat vše

nejlepší pro to, aby v této konkurenci obstála a nezbankrotovala.

A tak je z uvedeného zjevné, že Akvinského požadavek *mírného zisku* (*lucrum moderatum*) má mnohem blíže k současnému *přiměřenému zisku*, zakotvenému současnou českou legislativou, nežli k *maximalizaci zisku*, o které hovoří současná ekonomická teorie.

4.5. LICHVA

Tomáš Akvinský problematiku lichvy rozpracoval v kvestii č. 78 *Sumy teologické*, která nese název „O hříchu úrokování“ neboli „*De usura*“⁸¹ (Akvinský 1940, II-II q. 78, 539).

Předně je potřeba říci, že Tomáš Akvinský nebyl zaujat proti existenci a používání peněz, jak lze usuzovat z jeho textu: „Velikost pak věcí, které přicházejí v užívání člověka, měří se podle dávané ceny, a byla na to vynalezena mince, jak se praví v V. *Ethic*.“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533), kdy slovu mince odpovídá latinský výraz „*numisma*“ (tamtéž). Akvinský zde odkazuje na Knihu pátou Aristotelovy *Etiky Nikomachovy*, v níž stojí: „Proto jest nutno, aby všechno, při čem jest výměna, bylo nějak vyrovnatelné. K tomu přispěly peníze“ (Aristoteles 2013, 5. 8. 1133a19–20, 121). Akvinský si tedy uvědomoval jednu z podstatných

80 Ekonomická teorie pracuje i s dalšími modely tržních struktur, jimiž jsou monopol, oligopol a monopolistická konkurence.

81 Latinské slovo *usura* je možné kromě dalších významů přeložit jako: „půjčka, výpůjčka; úrok“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vrānek, Wittichová a Zelinka 2016, 545). Slovo *usura* však bylo také používáno jak pro označení zápůjčky peněz na úrok, tak i pro lichvu (tyto dva pojmy dnes nejsou totožné, o čemž bude pojednáno v tomto oddíle později). Českým pojmem „lichva“ bylo přeloženo latinské slovo „*usura*“ např. v 87. kvestii Akvinského textu (viz Akvinský 1940, II-II q. 87 a. 2 ad 2, 611).

funkcí peněz, kterou uznává i současná ekonomie, tedy to, že peníze jsou prostředkem směny⁸².

Zcela jednoznačný postoj však Akvinský zaujímal proti půjčování peněz na úrok: „*brátí úrok za půjčené peníze jest o sobě nespravedlivé: protože se prodává to, co není, čímž se zjevně působí nerovnost, která odporuje spravedlnosti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540). Jádro tohoto postoje spočívá v tom, že Akvinský považoval peníze za věc, která neplodí⁸³ (viz Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 442). Postavil je tak na roveň jiným hmotným věcem, jež jsou půjčovány či zapůjčovány (v textu konkrétně je zařadil do stejné kategorie jako nádoby (cit. tamtéž), což bude upřesněno níže). Výslovně je tím odlišil od „věcí, které něco plodí“ („*rebus quae aliquid fructificant*“ – Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441–442) – k takovému věcem již od dob antického Říma bylo možné nabývat práva požívacího, označovaného slovem *ususfructus*. Tohoto pojmu použil i Tomáš Akvinský ve svém textu na právě citovaném místě. V této otázce byl tedy zajedno s tradicí práva římského, které považovalo peníze za věc zužititelnou (viz níže). Jejich odlišení od *ususfructu* v citované pasáži *Sumy teologické* tedy Akvinský provedl zcela logicky a v souladu s širší tradicí římského práva.

Zařadil-li Akvinský peníze do jedné skupiny s nádobami, učinil tak pouze

s ohledem na to, mohou-li být uvedené věci předmětem půjčky či zápůjčky. Na jiném místě své *Sumy teologické* však peníze od nádob důsledně rozlišil, a to z hlediska, zda náleží k věcem zužitelným či nikoliv, jelikož uvedl: „*hlavní užívání stříbrných nádob není spotřebování jich, a proto užívání jich lze dovoleně prodávati, při podržení vlastnictví věci*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 6, 541). Narážel tím na skutečnost, že lze platit za pouhé užívání věci, aniž by přecházelo její vlastnictví z jedné osoby na jinou, a pak tuto věc zpět vrátit vlastníkov, a to bez narušení podstaty této věci. Peníze však podle Akvinského spadaly do jiné kategorie věcí, neboť o nich uvedl toto: „*Hlavní (...) užití stříbrných peněz je vydání jich na směny. Proto není dovoleno prodávati užívání jich, a ještě chtíti vrácení toho, co kdo půjčil*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 6, 541). Z tohoto i dalšího jeho textu plyne, že peníze řadil mezi tzv. věci zužitelné neboli věci, které jsou samotným jejich užitím „spotřebovány“, neboť uvedl: „*jsou některé věci, jichž užívání je spotřebování věcí samých*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540). V latinské verzi právě citované větě odpovídá text „*quaedam res sunt quarum usus est ipsarum rerum consumptio*“ (cit. tamtéž). Tato jeho formulace jasně koreluje s latinským výrazem „*res quae usu consumuntur*“, který označuje věci zužitelné – viz Kincl a Urfus (1990, 118). Je tedy zřejmé, že i když překladatelé v českém jazyce použili výrazu „spotřebování“ věcí, domnívám se, že by bylo s ohledem na římskoprávní terminologii v tomto případě vhodnější použít výrazu „zužívání“ věcí.

82 Kromě této funkce peníze také fungují jako „*zúčtovací jednotka*“ a slouží rovněž k „*užívání hodnoty*“ (viz Samuelson a Nordhaus 1995, 230).

83 Blíže viz oddíl 4. 1 *Spravedlnost v dobrovolné směně* tohoto článku.

Otázkou, zda jsou peníze věcí zužitkovatelnou, či nikoliv, se zabývali i Kincl a Urfus, kteří vyjádřili, že peníze jsou věc „nepochybně zužitkovatelná, protože typickou formou jejího užití je výměna peněz za jinou věc, tedy koupě“ (Kincl a Urfus 1990, 118). Akvinský pak uvedl s odkazem na Aristotela, že peníze „byly především vynalezeny na konání směn, a proto vlastní a hlavní užívání peněz je spotřeba jejich či vydání, pokud jsou vynaloženy na směny“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540; v latinské verzi textu slovu „spotřeba“ opět odpovídá Akvinským použitý výraz „consumptio“). I přesto ale Kincl připouští, že peníze by (v určitém specifickém případě) mohly být považovány za věc nezužitkovatelnou⁸⁴ a v této souvislosti zmiňuje případ, kdy by peníze byly zapůjčeny dlužníkovi, který by je však nespotřeboval a po určitém období by je vrátil zpět věřiteli. Doslova uvedl tento hypotetický případ: „půjčím peníze, aby druhý mohl ukazovat plnou peněženku, potom mi bankovky či mince zase vrátí“ (Kincl a Urfus 1990, 118). Podobný poznatek uvádí i Tomáš Akvinský: „může být nějaké jiné druhotné užití peněz stříbrných, jako na příklad, kdyby někdo ražené peníze půjčil na honosění, nebo na složení, jako zástavu. A takové užití peněz může člověk dovoleně prodati“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad. 6, 541). Tedy je zřejmé, že zákaz úroku Tomáš Akvinský posuzoval podle toho, zda byly peníze užity jakožto věc zužitkovatelná, či nikoliv. Totéž platilo i v případě zápůjčky jiné zužitkovatelné věci než peněz (např.

vína či obilí⁸⁵), neboť i v tomto případě bylo zakázáno požadovat vrátit více věci, než kolik jí bylo zapůjčeno. Obdobně Akvinský považoval za zakázané i to, aby věřitel za zapůjčení zužitkovatelné věci požadoval zaplatit úrok, a to nejen v penězích, ale i v nějaké jiné naturálii, což vyjádřil slovy: „když někdo za půjčené peníze nebo za jakoukoliv jinou věc, která se samým užíváním spotřebovává, bere peníze z výslovné nebo tiché smlouvy, hřeší proti spravedlnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 co., 542). Ovšem jiná situace byla, když věřitel žádný úrok za zápůjčku nevyžadoval, ale dlužník mu chtěl něco dát nad rámec jistiny, např. aby vyjádřil svou vděčnost – takováto věc pak měla charakter daru, nikoliv úroku, a věřitel ji směl přijmout (viz Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 co., 542–543).

Důležité však je, že Akvinský, v souladu s výše uvedeným rozlišením, jednoznačně tvrdil, že peníze neplodí (odlišil je přece od *ususfructu*). Jestliže totiž peníze neplodí, nemohou přinášet výnos v podobě úroků. Svůj zákaz úroku uvedl i v následující pasáži: „jest o sobě nedovolené brát plat za užívání půjčených peněz, což se nazývá úrok“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540)⁸⁶, a výslovně uvedl i to, že „peníze nelze prodávati za více peněz, než je částka peněz půjčených, která se má vrátiti“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 4, 543). Avšak i zde Akvinský sledoval svou ideu spravedlnosti v dobrovolné směně, a proto uvádí i druhou stranu

84 Ponechávám zde nyní zcela stranou problematiku tzv. *quasiususfructu* (viz Kincl a Urfus 1990, 248).

85 Viz Akvinský (1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540).

86 Srov. Kincl a Urfus (1990, 118), kteří uvedli: „věci zužitkovatelné nemohou být objektem některých smluv, zejména žádných smluv, kterými se zajišťují práva užívací“.

mince, tedy že dlužník má povinnost peníze vrátit „neztenčeně“⁸⁷ (viz Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 5, 543).

Proto jistě nepřekvapí, že požadoval restituci (napravení) takového činu: „jako je povinen člověk vrátiti jiná nespravedlivě získaná, tak i peníze, které přijal jako úrok“⁸⁸ (Akvinský, 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540)⁸⁹. Navíc, v další části textu se Akvinský zabýval i případem, kdy si věřitel za získaný úrok pořídil nějaký majetek. Pro tento případ Akvinský poněkud imperativně uvedl: „přikazuje se, aby prodal majetek a peníze z něho byly vráceny, totiž podle velikosti přijatého úroku“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 3 ad 2, 545).

Častým argumentem vznášeným obecně na obhajobu úročení půjčky je skutečnost, že věřitel nemohl s penězi disponovat, investovat je a mít z nich nějaký užitek po dobu, kdy je půjčil dlužníkovi. K tomu Akvinský napsal: „Náhradu (...) škody, která se uvažuje z toho, že nezískává z peněz, nemůže pojmouti do smlouvy, protože nemůže prodávati to, co dosud nemá“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 1, 543). Věc zřejmě souvisí s tím, že při zápůjčce zužitelných věcí (tedy i peněz) vlastnictví věci přechází na dlužníka (samozřejmě jen do doby, než dlužník věc zase vrátí), a proto věřitel prozatím věc jaksi „nemá“. Toho si byl

Akvinský vědom, neboť napsal: „kdo půjčuje peníze, přenáší vlastnictví peněz na toho, komu půjčuje“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 5, 543).

Akvinský se také vyjádřil k případu, kdy peníze nebyly vráceny během doby splatnosti, ale až po ní. Učinil tak, když se vypořádával s tímto argumentem: „kdo drží peníze věřitelovy přes stanovený čas, ten se zdá ho poškozovati v tom celém, co by mohl z peněz vytěžiti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 arg. 2, 447). K tomu Akvinský uvedl, že „kdo má peníze, nemá ještě zisk v uskutečnění, nýbrž pouze v síle. A obojí může býti mnoha způsoby překáženo“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 ad 1, 448). Hovoří však v této souvislosti o závazku „učiniti nějakou náhradu, podle stavu osob a záležitostí“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). Nespecifikuje zde bohužel žádné další okolnosti, jakých konkrétních rysů by tato „nějaká“ náhrada mohla nabývat.

Závěrem je nutné uvést, že oproti tomu, že bylo zakázané úroky vyžadovat, nebylo zakázané úroky dávat (platit). Naopak, požadování úroků bylo považováno k tíži věřitele (bylo to jeho hříchem), zatímco poskytovaná půjčka byla nahlížena jako dobro pro dlužníka (pomohla mu vyhnout se životní nouzi). K tomu Akvinský doslova uvedl: „žádným způsobem není dovoleno naváděti někoho k půjčování na úroky; je však dovoleno od toho, kdo jest ochoten to učiniti, a bere úroky, přijmouti půjčku na úroky, pro nějaké dobro, jímž je pomůženi v nouzi své nebo druhého“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 4 co., 546), což v obecné rovině Akvinský odůvodnil takto: „užívati (...) hříchu druhého k dobrému je dovoleno: protože i Bůh

87 Akvinský zde použil slova *integre*, které podle Pražáka, Novotného a Sedláčka (1925, 680) nese i význam „počtem plný, co do velikosti (...) nezmenšený“.

88 Také zde se v latinské verzi vyskytuje sloveso „*restituere*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co.).

89 Srov. Akvinského text v 87. kvestii: „...samo nabytí jest nespravedlivé, třebaš, že se nabývá lupem nebo lichvou; a to je člověk povinen vrátiti“ (Akvinský 1940, II-II q. 87 a. 2 ad 2, 611).

užívá všech hříchů k nějakému dobru“ (tamtéž). Dlužník navíc tím, že si peníze vypůjčil, dal věřiteli možnost půjčit a pomoci tím svému bližnímu – „*ten, kdo přijal peníze půjčkou na úroky, nedává beroucímu úrok příležitost brát úroky, nýbrž půjčiti“* (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 4 ad 2, 546).

Tímto byl představen postoj Tomáše Akvinského k půjčování peněz na úrok. Na první pohled by se mohlo jevit, že tato problematika je v naší současné společnosti upravena odlišně, neboť úrok tvoří nedílnou část ekonomické teorie, platné legislativy i bankovní praxe (a bohužel i praxe dalších subjektů, které se živí na lidském neštěstí). Přestože je úrok skutečně neoddelitelně spjat jak se současnou teorií, tak i praxí, je třeba dodat, že se v žádném případě nejedná o úrok neomezené výše. V této souvislosti je také nutné poukázat na existenci zákona č. 257/2016 Sb., o spotřebitelském úvěru, v platném znění, který mj. stanovuje zápůjční úrokové sazby, jakož i další náklady spotřebitelského úvěru. A byl-li v části 4.2 tohoto článku kladen důraz na nynější pojem „cena obvyklá“, který se vyskytuje v aktuálně platné české legislativě, bude zde důraz kladen na pojem „obvyklé úroky“, jenž je zakotven ve dnes platném a účinném občanském zákoníku, kde stojí: „*Mají-li být plněny úroky a není-li jejich výše ujednána, platí dlužník úroky ve výši stanovené právním předpisem. Nejsou-li úroky takto stanoveny, platí dlužník obvyklé úroky požadované za úvěry, které poskytují banky v místě bydliště nebo sídla dlužníka v době uzavření smlouvy“* (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1802,

zvýraznění podtržením autorka tohoto textu). Dokonce tento zákon v následujícím paragrafu uvádí, že: „*má se za to, že se ujednaná výše úroků týká ročního období“* (tamtéž, § 1803), tedy *per anum* (p. a.), zřejmě proto, aby nemohlo být pochyb o nominální výši úroků, neboť pokud by se věřitel domníval, že se jedná o procentní výši kupříkladu *per monat* (p. m), tedy o měsíční období, ale dlužník by měl za to, že se jedná o období p. a., činilo by to dramatický rozdíl v nominální výši požadovaných úroků.

Když ekonomická literatura hovoří v souvislosti s Tomášem Akvinským o půjčování peněz na úrok, označuje jej pojmem *lichva*⁹⁰. Tento pojem zná i v současné době účinná česká legislativa, pojem lichvy však není synonymem pro pouhé půjčování peněz na úrok. Definice lichvy se nachází v trestním zákoníku: „*Kdo zneužije něčí rozumové slabosti, tísně, nezkušenosti, lehkomyšlnosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti“* (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění, § 218 odst. 1)⁹¹. Navíc občanský zákoník stanovuje neplatnost smlouvy v případě, že se jedná o lichvu (viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský

90 Viz např. Volejníková (2005, 27).

91 Zákon však stanovuje i vyšší trestní sazby, z nichž nejvyšší je 8 let, případně peněžitý trest – viz zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění, § 218.

zákoník, v platném znění, § 1796 tohoto zákona).

Existence lichvy přitom má v tuzemském právním řádu delší kontinuitu. Například lze zmínit *Zákon ze dne 17. října 1919 č. 567 sb. z. a n. o lidových soudech pro trestání válečné lichvy*, který upravoval i vznik tzv. lichevních soudů, a *Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy*. Druhý zmiňovaný zákon dokonce stanovoval řadu trestů značné délky odnětí svobody (např. dvacet let těžkého žaláře se vyskytuje v § 7, který se zabývá předražováním⁹²) i značné výše peněžitých trestů (hovoří až o dvou milionech tehdejších korun v § 7, § 8 a § 11)⁹³.

Vrátíme-li se k Tomáši Akvinskému a zamyslíme-li se nad jeho slovy, zjistíme, že jádro výše citované současné definice lichvy, tedy „*plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru*“ (§ 218 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění), při odhlédnutí od subjektivní stránky trestného činu lichvy, vyznívá analogicky s jím vyžadovanou zásadou „*rovnosti spravedlnosti*“ ve směně. Definovaný delikt lichvy se pak jeví být s touto jeho zásadou v příkrém rozporu. Jak totiž bylo řečeno, podle Akvinského spravedlnost „*má zachovávat rovnost spravedlnosti jednoho k druhému*“ (Akvinský 1940, II-II q. 33 a. 1 co., 259).

92 Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy. In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán, 17.

93 Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy. In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán, 17, 18 a 20.

5. VÝSTUPY, JEJICH SHRNUTÍ A DISKUSE

Z výše uvedené analýzy zkoumané problematiky je zjevné, že přesah určitých částí díla Tomáše Akvinského do současné teorie, ale i praxe, je patrný nejen v oblasti ekonomie, ale i na poli práva, jelikož souvisí s právní úpravou hospodářského života. Svědčí o tom řada poznatků, které byly vyvozeny v jednotlivých oddílech 4. části tohoto článku a které zde budou shrnuty tak, aby utvořily ucelené výstupy provedené výzkumné práce. Tyto výstupy pak budou rovněž diskutovány se současnou odbornou literaturou.

Je však nutné a myslím, že i spravedlivé, podotknout, že v dnešní době je velice obtížné, ne-li nemožné, rozlišit a přesně vymezit, kdy se jedná o originální myšlenky Tomáše Akvinského, a kdy o recepci zásad římského práva, k níž během vývoje křesťanské evropské civilizace prokazatelně docházelo. Je totiž známo ze studia historických pramenů, že některé zásady byly známy a uznávány již starořeckými filosofy, posléze byly součástí římského práva a dále přecházely do středověkých právních předpisů církevních či světských (viz např. zmíněný Gratiánův dekret). Ať již se však jedná o kteroukoliv z právě zmíněných variant, je na základě analýzy provedené v tomto článku jednoznačné, že Tomáš Akvinský se předmětným zásadám nijak neprotivil, ba naopak je zapracovával do svých úvah i textů a případně je i sám dále rozvíjel.

Na základě právě uvedeného tedy formuluji poznatek, že Tomáš Akvinský byl velmi dobře znalý římského práva,

souvisejícího s ekonomickými oblastmi, jimž jsem se v tomto článku věnovala. Svědčí o tom řada latinských právních termínů, kterých použil při psaní své *Sumy teologické*, např. *dominium*, *restitutio*, *emptio* a *venditio*, *ususfructus*, *lucrum* a dalších, jež jsou uvedeny ve 4. části tohoto článku. V analyzovaných částech tohoto Akvinského díla bylo navíc možné vysledovat i zásady a teoretické poznatky římského práva, konkrétně úprava náhrady škody uvedením do předešlého stavu, tedy restituce naturální neboli *restitutio in integrum*, či prostřednictvím zaplacení peněz (relutární restituce), ale také zařazení peněz mezi využitelné věci. Tyto Akvinského znalosti se pak zajisté promítaly i do jeho ekonomického myšlení, jak bylo podrobně analyzováno ve 4. části tohoto článku. V odborné literatuře lze nalézt informaci o tom, že Akvinského *Suma teologická* „má navíc k aristotelské inspiraci důkladný základ v kanonickém a římském právu“⁹⁴ (Cendejas Bueno 2021, 1, překlad vlastní), když se o vlivu římského práva na středověké myšlení zmiňuje i De Roover⁹⁵ (1955, 163). Konkrétní příklady mající vztah k ekonomii či ekonomice jako takové se mi však v odborné literatuře nepodařilo dohledat.

Je tak možné formulovat poznatek další, tedy že ekonomické myšlení rozvíjené Tomášem Akvinským, ať již stálo na zásadách jím přejatých a přijatých,

nebo bylo jeho originální, tvoří jednu ze spojnic mezi minulostí a současností, přičemž je nutné zdůraznit, že se v některých případech jedná o minulost starou několik staletí a tisíciletí. Přínos Tomáše Akvinského pro rozvoj ekonomického myšlení jeho následovníků byl velmi patrný u scholastických autorů ve středověku i raném novověku (zejména tzv. Salamanské školy), je neoddiskutovatelný, značný, a lze o něm dokonce říci, že tvořil pevný pilíř, o který se opírali další autoři, jimž ekonomické myšlení, tehdy inkorporované především do myšlení o problematice právní, nebylo cizí. Především je v souvislosti se zde zkoumanou materií důležité zmínit Francisca De Vitoriu a jeho proslulý komentář k Akvinského *Sumě teologické*, v němž autor komentoval i dotčenou a výše v textu podrobně analyzovanou 77. kvestii (blíže viz např. Cendejas Bueno 2021). Nelze pak opomenout ani význam, který mělo myšlení Tomáše Akvinského na dění v 19. a 20. století, jelikož vydání encykliky *Aeterni patris* papeže Lva XIII. mělo významný vliv na rozkvět českého novotomismu. Pikhart (2000, 14) dokonce vydání této encykliky Lvem XIII. označil za „zásadní a mohutný impuls pro opětovné studium Tomášova díla“.

Na základě výše provedeného rozboru je tak formulován i další poznatek, že některé aspekty ekonomického myšlení Tomáše Akvinského mají jednoznačné přesahy do současnosti, přestože jiné byly v průběhu historického vývoje poněkud modifikovány či zcela opuštěny. Předně je nutné zmínit, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského je

94 „having a sound foundation on Canonical and Roman law in addition to its Aristotelian inspiration“ (Cendejas Bueno 2021, 1).

95 „The medieval mind was legalistic and, under the influence of Roman law, a great deal of importance was attached to the form of contracts“ (De Roover 1955, 163).

nerozlučně spjata s etikou. Toto je však věc, která současné ekonomii jakožto vědě naprosto chybí, a dlužno říci, že etika v současné ekonomii hlavního proudu chybí zcela záměrně. Stalo se tak rozhodnutím ekonomů přistupovat k ekonomii s pozitivním, nikoliv normativním přístupem. A tak byla vymezena pozitivní ekonomie, která si klade za cíl objektivně zkoumat a popisovat ekonomickou realitu, a ekonomie normativní, která v sobě obsahuje hodnotící soudy (k metodologii právě zmíněné pozitivní ekonomie přispěl ve 20. století i Milton Friedman⁹⁶). Absence etiky tak stojí v samých metodologických základech současné ekonomické teorie hlavního proudu, zatímco v souladu s v tomto článku zkoumanou částí *Sumy teologické* by bylo možné říci, že etika tvořila samotný základ ekonomického myšlení Tomáše Akvinského, což se zdá být největším kontrastem při vzájemném porovnání těchto dvou systémů. Souladně s tímto tvrzením uvádí Cendejas Bueno (2017, 7, překlad vlastní), že „aristotelické ekonomické myšlení a jeho scholastické rozšíření připisují hospodaření zvláštní místo koherentně začleněné do společenského celku“⁹⁷.

Jak bylo uvedeno ve 4. části tohoto článku, zde analyzované oblasti Akvinský rozvíjel v rámci svého pojednání o spravedlnosti. Přitom je nutné vzít v úvahu, že spravedlnost považoval

za ctnost⁹⁸, podle Machuly (2020, 13) se jednalo o ctnost morální. A proto i Akvinského ekonomické myšlení bylo poznamenáno jeho pojetím ctností. Dnešní ekonomická teorie se však ctnostným životem principiálně vůbec nezabývá a namísto něho postuluje maximalizaci užitku, příp. maximalizaci zisku. Díky provedené komparaci tak je zřejmé, jak ostře tyto dva přístupy mezi sebou kontrastují. Přitom absence etiky v ekonomii je záležitostí, která je mnohými kritizována. Kupříkladu Amartya Sen (2002, 18) hovořil o tom, že existuje „propast, která se mezi ekonomikou a etikou otevřela“.

I přes právě uvedené výstupy se podařilo nalézt i oblasti ekonomického myšlení Tomáše Akvinského, které až překvapivě korelují se současnou úpravou řady ekonomických oblastí. Předně je to spravedlivá cena Tomáše Akvinského, tzv. *iustum pretium*, která vykazuje určitou analogii s tzv. *cenou obvyklou*, jež se objevuje v zákoně č. 89/2012 Sb. (občanský zákoník, v platném znění), v zákoně č. 151/1997 Sb. (o oceňování majetku, v platném znění) a v zákoně č. 526/1990 Sb. (zákon o cenách, v platném znění). Tato analogie se zakládá na skutečnosti, že spravedlivá cena se podle Tomáše Akvinského stanovuje odhadem⁹⁹, a současná *cena obvyklá* je stanovována oceňováním, samozřejmě osobou k tomu pověřenou – zde se nabízí určitá analogie s „rozhodnutím dobrého muže“ („*arbitrium*

96 Viz Friedman (1997).

97 „Aristotelian economic thought and its scholastic extension assign to the economy a specific place in the ‚social whole““ (Cendejas Bueno 2017, 7).

98 Viz Akvinský (1940, II-II q. 58 a. 3., 413–414), část, jež nese název „Zda spravedlnost je ctnost“.

99 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533).

probi viri“)¹⁰⁰, o níž bylo pojednáno v části 4.2 tohoto článku. Škoda jen, že Tomáš Akvinský v této souvislosti nijak blíže nespecifikoval, kdo by takovouto osobou měl být – jisté je pouze to, že ji pravděpodobně neztotožňoval s osobou soudce, jelikož hovořil-li ve své *Sumě teologické* o soudcích, používal k tomu výrazu *iudex* (soudce)¹⁰¹.

S ohledem na současnou ekonomickou teorii bylo v tomto článku vlastní výzkumnou prací také zjištěno, že Tomáš Akvinský si byl vědom toho, že cena se nějakým způsobem odvíjí od užitečnosti věci (dnes by bylo vhodnější použít výraz „produkt“ nežli „věc“, ale používám zde Akvinského výrazu). Tento poznatek je souladný s tím, co napsal Tomáš Sedláček: „v díle Tomáše Akvinského se objevují náznaky individuálního užitku, který může mít vliv na určení ceny“ (Sedláček 2001, 445). Provedenou analýzou bylo také zjištěno, že spravedlivá cena Tomáše Akvinského by mohla ve specifickém ohledu vykazovat určitou podobnost s rovnovážnou cenou, která je stěžejním prvkem teorie nabídky a poptávky v současné ekonomii hlavního proudu.

Další důležitá paralela byla nalezena v oblasti úpravy ochrany spotřebitele a náhrady škody. Tomáš Akvinský se věnoval uvedeným oblastem poměrně důkladně, tudíž bylo možné vysledovat celou řadu podobností mezi jeho postoji a současnou právní úpravou. Slovy dnešní právní terminologie by se jednalo o klamání spotřebitele (klamavá jednání a klamavá opomenutí) a o úpravu

náhrady škody a ušlého zisku, v rámci které byla shledána podobnost ve zdůrazňování naturální restituce u náhrady škody a u provádění restituce relutární v otázce nemajetkové újmy.

V oblasti obchodování a zisku se rovněž podařilo nalézt určitou podobnost se současnou právní úpravou. Otázka přiměřenosti zisku prodejců, související s výší jejich obchodních marží, jakož i otázka regulace cen se stala v České republice v posledních cca dvou letech vysoce aktuální, zejména v souvislosti s prudkým nárůstem spotřebitelských cen a se skokovým zvýšením inflace, když v této souvislosti jsou zmiňovány nejen faktory dané nákladovou stránkou výroby, ale i faktor zisku na straně producentů a prodejců. A proto je velmi zajímavé, že již před mnoha staletími se Tomáš Akvinský zabíral problematikou mírného zisku (*lucrum moderatum*), v němž shledávám analogii se současným *přiměřeným ziskem*, o němž hovoří zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění.

Zcela jednoznačným přesahem Akvinského myšlení až do dnešní doby je pak skutečnost, že současná právní praxe stále ještě zná pojem *lichva*, přestože od doby Tomáše Akvinského do určité míry pozměnil svůj obsah a význam. Zatímco lichva, o které psal Tomáš Akvinský, byla pojmem označujícím jakékoliv půjčování peněz, ale i naturálií, na úrok, dnes je definice lichvy o poznání širší, přestože je stále silně spojována s problematikou půjčování peněz (jako lichvářský se označuje úrok, který je nepřiměřeně vysoký). Tato skutečnost však má pro fyzické osoby svůj

100 Viz Akvinský (1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446).

101 Viz např. Akvinský (1940, II-II q. 62 a. 3 co., 447).

nedocenitelný význam – pomáhá je chránit od rychlého pádu na dno dluhové pasti, nebo tento pád alespoň významně zpomaluje, a to právě tím, že výši úroků, jež mohou věřitelé požadovat, pomáhá držet v určitých mezích. Také zde lze spatřovat určitou paralelu mezi narušením Akvinského požadavku rovnosti obou stran, vstupujících do směny, a deliktem lichvy, v jejíž definici současná legislativa hovoří o tzv. hrubém nepoměru.

Neméně důležité pak je, že se pojem lichvy během staletí nevytratil z lidského povědomí ani z právního řádu, na čemž má Tomáš Akvinský svou nepopiratelnou zásluhu. Spravedlivá cena a lichva jsou dokonce stěžejními pojmy, které v souvislosti s Tomášem Akvinským zaznívají v učebnicích ekonomie (viz např. Sojka 2010, 23–24).

Bude-li nyní ponechána stranou možná podobnost Akvinského spravedlivé ceny se současnou rovnovážnou cenou teorie nabídky a poptávky, lze souhrnně vyvodit závěr, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského se současnou ekonomii jakožto vědou nemá mnoho společného, což lze vysvětlit výše uvedenými metodologickými aspekty současné pozitivní ekonomie. Avšak dále je nutné říci, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského naopak má až překvapivě mnoho společného se současnou ekonomikou (jak vyplynulo z analýzy ve 4. části tohoto článku), neboť ekonomika, jsouc hospodářským životem společnosti, je nutně determinována platnou legislativou, která upravuje jednotlivé aspekty hospodářského života. I tato skutečnost však může být

velmi významná vzhledem k ekonomické teorii, neboť jak uvádí Adamec (2001, 275), „vývoj ekonomické teorie je vlečen praxí hospodářské politiky, jejími praktickými účely a aktuálními cíli“. Stejný autor pak dále formuloval tento závěr: „Prováděná hospodářská politika je v konečném důsledku definována normativně, a proto zůstane Friedmanův požadavek pozitivní ekonomie (1953) jen normativním metodologickým doporučením bez větších šancí na své uskutečnění“ (Adamec 2001, 276). Jak totiž vyplývá ze samotné podstaty práva, právní normy jsou neoddělitelně spjaty s normativní a hodnotovou bází a ekonomické jednání na ekonomickém životě participujících jedinců je již z principu dáno legislativní úpravou. K tomuto poznatku lze navíc poznamenat, že podle Sedláčka Tomáš Akvinský „nerozlišoval pozitivní a normativní výroky“ (Sedláček 2001, 445).

Závěrem tohoto oddílu je ještě namísto přičinit poznámku o tom, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského je velice konzistentní. Je součástí uceleného systému, který Akvinský rozpracoval do nejrůznějších podrobností, nahlížel na jeho rozličné aspekty a přitom dokázal zachovat jeho ucelenou propojenost. Jak uvádí Machulová a Machula (2025, 31): „Je třeba zdůraznit, že Tomášovo promyšlení ctností nezůstává u rozlišení kardinálních a teologických ctností, ale jde mnohem dále. Předpokládá promyšlený výklad etiky zahrnující jak ctnosti, tak i přirozený zákon nebo dary Ducha svatého“.

Ekonomické myšlení středověké scholastiky bylo zcela pochopitelně myšlením lidí tehdejší doby, tak jako je dnešní ekonomické myšlení poznamenané

naší aktuální současností. Je nutné brát na zřetel skutečnost, že ve středověké scholastice za života Tomáše Akvinského panovalo zcela jiné filosofické paradigma, než jaké panovalo v Evropě v osmnáctém století, kdy byly položeny základy ekonomie jakožto vědy, a samozřejmě se lišilo i od paradigmatu současné společnosti. Jistě tak není překvapivé, že vývoj v ekonomii do jisté míry reflektoval vývoj celospolečenský a byl poplatný i tehdejší úrovni poznání, což samozřejmě platilo také o otázkách ekonomických (vrcholně středověká společnost měla např. ještě velmi daleko k tomu, aby chápala peníze jako kapitál).

Je více než dobře patrné, že v ekonomickém myšlení Tomáše Akvinského se zrcadlila křesťanská víra, z níž vycházel při řešení celé řady témat. Je však pozoruhodné, že etický rozměr v ekonomickém životě člověka byl takto akcentován v díle napsaném před osmi stoletími, zatímco v dnešní společnosti, vyznačující se mnohonásobně vyšší mírou rozvoje a uspořádání v mnoha technických, technologických i jiných oblastech, jsou někteří autoři (navzdory přijaté legislativě oblast upravující) přesvědčeni o tom, že etický rozměr se z ekonomického života poněkud vytrácí. A tak v naznačené perspektivě bude zcela jistě zajímavé sledovat, kam se vývoj ekonomického myšlení bude posouvat v budoucnosti.

6. ZÁVĚR

V tomto článku byla provedena analýza vybraných částí *Sumy teologické* Tomáše Akvinského, se zaměřením na jeho ekonomické myšlení. Této analýze byly

podrobeny vybrané kwestie druhého dílu druhé části (*Secunda secundae*) Akvinského *Sumy teologické*, v nichž její autor řešil vybraná témata, mající vztah k ekonomicko-právní oblasti. Pozornost byla zaměřena na možné přesahy ekonomického myšlení Tomáše Akvinského do současnosti, a to jak do oblasti ekonomie jakožto vědy ve smyslu ekonomické teorie hlavního proudu, tak do ekonomiky, tedy do hospodářského života, determinovaného v současné době účinnou tuzemskou právní úpravou.

Na základě provedené analýzy bylo zformulováno pět oblastí, přičemž všechny tyto oblasti vycházejí z Akvinského pojetí spravedlnosti (*iustitia*) v dobrovolné směně a byly nazvány tak, aby konvenovaly s ekonomicko-právními oblastmi současnosti. První oblastí je spravedlnost v dobrovolné směně, druhou oblastí je spravedlivá cena, hodnota a užitek, oblast třetí pak tvoří soukromoprávní aspekty – ochrana spotřebitele, újma a náhrada škody. Oblastí čtvrtou je obchodování a zisk, oblastí pátou je lichva. Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského týkající se těchto oblastí bylo podrobeno analýze a následné komparaci s vybranými souvztažnými oblastmi současné ekonomické teorie, případně s vybranými současnými zákonnými normami, upravujícími tuzemskou hospodářskou oblast. Provedená analýza i komparace přinesly celou řadu poznatků a výstupů, které jsou uvedeny a diskutovány v páté části tohoto článku. Původní hypotéza o možných přesazích ekonomického myšlení Tomáše Akvinského do současnosti se potvrdila.

Úplně závěrem je nutno konstatovat, že dlouhodobá práce zabývající se v tomto článku uvedenými prameny ukázala, že i starověké a středověké prameny v kontextu dnešní doby mají mnoho co nabídnout a mohou sloužit jako cenný zdroj inspirace při řešení aktuálních problémů. Nelze než vzpomenout starý známý výrok *Historia magistra vitae*¹⁰².

102 Výrok je připisován Ciceronovi a do českého jazyka bývá překládán jako „*Historie je učitelkou života*“ – viz Kuťáková, Marek a Zachová (1988, 229).

LITERATURA

- ADAMEC, Radek. 2001. „Ekonomická věda a hospodářská politika“. *Politická ekonomie* 49 (2): 270–279. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 2020. *O prozíravosti v Teologické sumě. STh II-II, q. 47–56*. Překlad, úvodní studie a poznámky Tomáš Machula. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 2022a. *O starém zákoně v Teologické sumě. STh I-II, q. 98–105*. Překlad, úvodní studie a poznámky Tomáš Machula. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 2022b. *O zákonech v Teologické sumě. STh I-II, q. 90–97*. Překlad, úvodní studie a poznámky Karel Šprunk. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 1940. *Theologická summa. Druhé části druhý díl*. Redigoval SOUKUP, Emilián, překlad DACÍK, Reginald M., DITTL, Tomáš, a Pavel ŠKRABAL. Vydali profesori Bohovědného učiliště řádu dominikánského v Olomouci [online] [cit. 5. 11. 2024] dostupné z: <http://librinostri.catholica.cz/kniha/755-theologicka-summa-summa-theologiae>; <http://librinostri.catholica.cz/download/SvTomasThSumma22-texttri.pdf>
- AQUINAS, Thomas. 2007. *Commentary on Aristotle's Politics*. Překlad Richard J. REGAN. USA, Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- ARISTOTELÉS. 2013. *Etika Nikomachova*. Překlad a poznámky Antonín Kříž. Praha: Petr Rezek.
- BIBLE. 2006. *Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost. 12. vydání, 3. opravené vydání.
- BRIDBURY, Anthony Randolph. 1985. „Thirteenth-century prices and the Money Supply“. *The Agricultural History Review*, 33 (1): 1–21. [online] [cit. 6. 7. 2025] dostupné z: <https://www.bahs.org.uk/AGHR/ARTICLES/33n1a1.pdf>
- CENDEJAS BUENO, José Luis. 2017. „Economics, chrematistics, oikos and polis in Aristotle and St. Thomas Aquinas“. *The Journal of Philosophical Economics. Reflections on Economic and Social Issues*, X (2): 5–46, Spring 2017. ISSN 1843-2298. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://hal.science/hal-03710721>
- CENDEJAS BUENO, José Luis. 2021. „Justice and just price in Francisco de Vitoria's Commentary on Summa Theologica II-II q. 77“. *The Journal of Philosophical Economics. Reflections on Economic and Social Issues*, XIV (1–2): 1–32. Spring–Autumn 2021, 20. November 2021. ISSN 1843-2298, EISSN 1844-8208. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://hal.science/hal-03374854v3>
- CRIF – Czech Credit Bureau, a. s. 2024. „CRIF: Do konce listopadu letos zbankrotovalo 12,5 tisíce lidí, o 5 % více než loni“. 5. 12. 2024. [online] [cit. 6. 12. 2024] dostupné z: <https://www.informaceofirmach.cz/crif-do-konce->

- [listopadu-letos-zbankrotovalo-125-tisice-li-di-o-5-vice-nez-loni/](#)
- DE ROOVER, Raymond. 1955. „Scholastic Economics: Survival and Lasting Influence from the Sixteenth Century to Adam Smith“. *The Quarterly Journal of Economics*, 69 (2): 161–190. May 1955. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1882146>, <https://doi.org/10.2307/1882146>
- Dokumenty II. vatikánského koncilu. 1995. Překlad pracovní skupina pod vedením Oto Mádra. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, spol. s r. o. 1. vydání.
- FIALOVÁ, Kamila, a Martina MYSLÍKOVÁ. 2023. „Půjčky, úvěry a zadluženost v českých domácnostech“. Výzkumná zpráva pro Českou spořitelnu, a. s., Sociologický ústav AV ČR, 7. 9. 2023. [online] [cit. 18. 12. 2024] dostupné z: https://www.soc.cas.cz/images/drupal/publikace/pujcky_230907.pdf
- FRIEDMAN, Milton. 1997. *Metodologie pozitivní ekonomie*. Praha: GRADA Publishing, spol. s r. o., ve spolupráci s Nadací Friedricha Naumanna, Liberálním institutem a Centrem liberálních studií. 1. vydání. ISBN 80-7169-521-1. [online] [cit. 26. 12. 2024] dostupné z: <https://inlist.cz/wp-content/uploads/2017/02/Friedman-Metodologie-pozitivni-ekonomie.pdf>
- GREDT, Joseph. 2009. *Základy aristotelsko-tomistické filosofie*. Překlad FREI, Václav, HEIDER, Daniel, NOVÁK, Lukáš, SOUSEDÍK, Prokop, SOUSEDÍK, Stanislav, SVOBODA, David, a Karel ŠPRUNK. Praha: Krystal OP s.r.o.
- GROH, Vladimír. 1937. *Život ve starém Římě*. Praha: Jednota českých filologů. 2. upravené vydání.
- HEIDER, Daniel. 2009. *Kdo byl František Suárez? Život a dílo „Vynikajícího doktora“*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s.r.o.
- HRDINA, Antonín. 2007. *Prameny ke studiu kano-nického práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství ALEŠ Čeněk, s.r.o.
- JANUARD, Pierre. 2020. „At the Boundaries of the Trading Sphere: The Appearance of the ‚Just Price‘ in Thomas Aquinas’s Commentary on the Sentences“. May 2022. [online] [cit. 20. 11. 2024] dostupné z: <https://shs.hal.science/halshs-03658417v1>
- KÁBRT, Jan, KUCHARSKÝ, Pavel, SCHMANS, Rudolf, VRÁNEK, Čestmír, WITTICHOVÁ, Drahomíra, a Vojtěch ZELINKA. 2016. *Latinsko/český slovník*. Praha: LEDA spol. s r. o. 2. vydání.
- KINCL, Jaromír. 1990. *Dicta et regulae IURIS aneb právníké mudrosloví latinské*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum. 1. vydání.
- KINCL, Jaromír, a Valentin URFUS. 1990. *Římské právo*. Praha: Panorama. 1. vydání. ISBN 80-7038-134-5.
- KLANG, Miloš. 1992. *Slova, slovní obraty a úsloví z latiny pro právníky*. Praha: Právníké a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Linde Praha a. s.
- KLIMEŠ, Lumír. 2002. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, a. s. 6., přepracované a doplněné vydání, dotisk.
- KODEROVÁ, Jitka, SOJKA, Milan, a Jan HAVEL. 2008. *Teorie peněz*. Praha: Aspi, a. s.
- KRATOCHVÍL, Josef, a Karel ČERNOCKÝ. 1932. *Filosofický slovník*. Brno: Občanská tiskárna v Brně.
- KREEFT, Peter. 1990. *A Summa of the Summa. The Essential Philosophical Passages of St. Thomas Aquinas’ Summa Theologica*. San Francisco: Ignatius Press.
- KUŤÁKOVÁ, Eva, MAREK, Václav, a Jana ZACHOVÁ. 1988. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Praha: Nakladatelství Svoboda. 1. vydání.
- LEA, Henry Charles. 1894. *The Ecclesiastical Treatment of Usury*. Yale Review, February 1894. [online] [cit. 27. 12. 2024] dostupné z: https://books.google.cz/books?id=0i-qeyQEACAAJ&printsec=frontcover&output=html_text
- MACÁKOVÁ, Libuše a kol. 2007. *Mikroekonomie. Základní kurs*. Slaný: MELANDRIUM. 10. vydání.
- MACÁKOVÁ, Libuše a kol. 2009. *Mikroekonomie. Repetitorium. (středně pokročilý kurs)*. Slaný: MELANDRIUM. 6. vydání.
- MADAR, Zdeněk a kol. 1995a. *Slovník českého práva. I. díl A–O*. Praha: LINDE Praha a. s. Právníké a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Bohumily Hořínkové a Jana Tuláčka. ISBN 80-85647-62-1.

- MADAR, Zdeněk a kol. 1995b. *Slovník českého práva. II. díl P–Z*. Praha: LINDE Praha a. s. Právnícké a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Bohumily Hořínkové a Jana Tuláčka.
- MACHULA, Tomáš. 2020. „Morálka vycházející z rozumu“. In AKVINSKÝ, Tomáš. *O prozíravosti v Teologické sumě. Sth II-II, q. 47–56*. Překlad, úvodní studie a poznámky Tomáš Machula, 5–28. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- MACHULOVÁ, Helena a Tomáš MACHULA. 2025. „Síla ctností“. In AKVINSKÝ, Tomáš. *O ctnostech v Teologické sumě. Sth I-II, q. 55–67*. Překlad, úvodní studie a poznámky Helena Machulová a Tomáš Machula, 5–38. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- MIKLUŠIČÁK, Peter. 2011. „Dobré mravy v historickom kontexte (Dobré mravy u nás do roku 1918)“. COFOLA 2011: the Conference Proceedings. Brno: Masarykova univerzita. 1. vydání. [online] [cit. 29. 12. 2024] dostupné z: https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2011/files/mravy/Miklusicak_Peter_5993.pdf
- MONSALVE, Fabio. 2014. „Scholastic just price versus current market price: Is it merely a matter of labelling?“. *European Journal of History of Economic Thought*, 21 (1): 4–20. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09672567.2012.683019>, <https://doi.org/10.1080/09672567.2012.683019>
- PIKHART, Marcel. 2000. *Český novotomismus od vydání encykliky Aeterni patris do 50. let XX. století*. Hradec Králové: Gaudeamus. Edice Prométheus, sv. 38. Ústav filosofie a společenských věd Univerzity Hradec Králové. 1. vydání.
- POLDAUF, Ivan, CAHA, Jan, KOPECKÁ, Alena, a Jiří KRÁMSKÝ. 1994. *Anglicko-český, česko-anglický slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 9., zcela přepracované vydání.
- PRAŽÁK, Josef M., NOVOTNÝ, František, a Josef SEDLÁČEK. 1925. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Česká grafická unie a. s. 3., opravené a doplněné vydání.
- QUITT, Zdeněk, a Pavel KUCHARSKÝ. 2017. *Česko-latinský slovník starověké i současné latiny*. Praha: LEDA spol. s r. o. 3., upravené vydání, v nakl. LEDA spol. s r. o. 2. vydání.
- SEN, Amartya. 2002. *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad, spol. s r. o. Překlad Jitka ŠTEFKOVÁ. 1. vydání.
- SAMUELSON, Paul A., a William D. NORDHAUS. 1995. *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda. Překlad MEJSTŘÍK, Michal, SOJKA, Milan, KOTULÁN Antonín a kol. 2. vydání.
- SEDLÁČEK, Tomáš. 2001. „Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského“. *Politická ekonomie* 49 (3): 437–448. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze.
- SOJKA, Milan. 2010. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: JUDr. Karel Havlíček, Havlíček Brain Team. 1. vydání.
- THALER, Richard, H. 2000. „From Homo Economicus to Homo Sapiens“. *Journal of Economic Perspectives*, 14 (1): 133–141. Winter 2000. [online] [cit. 22. 12. 2024] dostupné z: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257%2Fjep.14.1.133>
- VOLEJNÍKOVÁ, Jolana. 2005. *Moderní kompendium ekonomických teorií. Od antických zdrojů až po třetí tisíciletí*. Praha: Profess Consulting s.r.o.
- Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění platném k 31. 12. 2013.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění.
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění.
- Zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku a o změně některých zákonů, v platném znění.
- Zákon č. 257/2016 Sb., o spotřebitelském úvěru, v platném znění.
- Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění platném k 31. 12. 2013.
- Zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění.
- Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění.
- Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, ve znění platném k 31. 12. 1992.

Zákon ze dne 17. října 1919 č. 567 sb. z. a n. o lidových soudech pro trestání válečné lichvy (soudech lichevních). In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán. Str. 3–13.

Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy. In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán. Str. 14–26.

